

SZEGEDI KÖRÖS GÁSPÁR

CASPARUS FRAXINUS ZEGEDINUS*
(1530 előtt — 1563)

„Amíg élek, mindig az emberek javát szolgálom...”

Bálint Sándor emlékének

GRYNAEUS TAMÁS

I

Weszprémi István a magyarországi orvosdoktorokról szóló nagy gyűjteményes művében¹ még nem emlékezhetett meg Körös Gáspár doktorról (humanista nevén Casparus Fraxinusról), mert alakját és működését csak későbbi szorgos levéltári kutatásokból ismerjük. Az elmúlt száz év alatt egyre szaporodó 16. századi magánlevelezés-kiadások között² először Szalay Ágoston³ *Négyszáz magyar levele*ben jelent meg néhány Fraxinus-levél. A következő fontos lépést Károlyi Árpád és Szalay József tette, megjelentetvén Nádasdy Tamás nádor családi levelezését.⁴ (A M. O. L., ill. a korábbi bécsi udvari levéltár, mai Staatsarchiv Wien anyagából)

A nádor és felesége, Kanizsai Orsolya levélváltásában 1554 és 1559 között gyakran esik szó „az doktor”-ról, „Gáspár doktor”-ról, „Gáspár doktor uram”-ról, de Körös Gáspárnak Nádasdy Tamáshoz írott leveleiből mindössze egy került bele ebbe a gyűjteménybe.⁵ Demkó Kálmán *A magyar orvosi rend történetében*⁶ erre a műre hivatkozva csak egészen röviden említi Gáspár doktort a 16. századi udvari orvosok között. Kárfy Ödön először Perneszy György 1556-ban Sárvárott kelt levelét közölte (ebben a „dominus doctor”-ról is szó esik),⁷ majd a rákövetkező évben, 1909-ben, ismeretterjesztő jellegű cikkében mutatta be Fraxinusnak a Nádasdy levéltárban található leveleit (1553—1565!!).⁸ Újabb egy év múlva, Szmollény Nándor munkája keretében jelentek meg először a Fraxinus-levelek fordításai, illetve kivonatai. A Nádasdy levéltárban lévő Fraxinus-leveleket kiegészítette az említett 1557. július 2-án kelt levél hasonmásával.⁹

Időrendben haladva Komáromy András: *Magyar levelek a XVI. sz.-ból* c. közleménye következik. Ezekben több is található, melyekben szó esik Gáspár doktorról.¹⁰

Takács Sándor négy munkájában is foglalkozik Körös Gáspárral, idéz leveleiből. Először a *Rajzok a török világból*¹¹ „Orvosságtudakozás és orvoslás” című fejezetében rajzolja meg Fraxinus portréját¹²

¹ Succinta medicorum... biographia. Lipsiae. 1784.

² Benda, 1975; Ehardt S. 1944 és 1951; Házy 1928; Komáromy 1907—1911; Szalay Á. 1861; Veress E. 1909—1913.

³ Pest, 1861.

⁴ Károlyi Á., Szalay J.: *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*, Bp. 1882. Körös Gáspárról a bevezetőben (p. XXVI) igen röviden szól.

⁵ p. 234, az 1557. VII. 2-i levél a bécsi levéltárból!

⁶ p. 285, 293.

⁷ *Századok*, 1908.

⁸ *Uránia*, 1909.

⁹ Számos hibája és tévedése miatt Bálint S. 1975, 149 Szmollény munkáját használhatatlannak minősíti, ugyan így Magyar-Kossa, 1929, 235—236.

¹⁰ *Történeti Tár* 1908, 203, 209, IX.

¹¹ III. kötet (1917)

¹² p. 121 skk. Kérdés, mennyire hiteles képet fest Gáspár doktorról: p. 122. András doctornak kereszteli; p. 24: 1553-tól 1562-ig állandóan Nádasdy Tamás nádorispán szolgálatában állott; a p. 125. idézetében csúnya elírás: „az félfelem” helyett „az felelem” olvasható.

ismerteti származását, majd így fejezi be: „... mikor Nádasdy elköltözött az élők sorából, a jó Gáspár doctor is elhallgatott. Hová ment s hol végezte be pályáját, ki tudná megmondani?” — Ő mondta meg: *A magyar múlt tarlójáról* című művében már pontos adatokat közölve Szegedi Kőrös Gáspár élete utolsó szakaszáról és haláláról.¹³ Végül a sárvári kertről írott tanulmányában¹⁴ méltatta a botanikus Kőrösi Gáspár érdemeit.

Mályusz Elemér 1923-tól kezdve több közleményben betűhíven közölte az Országos Levéltár Nádasdy levéltárának magyar nyelvű leveleit.¹⁵ A részletes közlésből kimaradtak a Károlyi és Szalay könyvében szereplő levelek, kivéve azokat, melyeknél az olvasat helyesbítésre szorult.

Magyary-Kossa Gyula „Gáspár doktor”-ról írott tanulmányában¹⁶ egy levéloldalt is közölt kicsinyített hasonmásban.

Bencze József két tanulmányt szentel Kőrös Gáspárnak,¹⁷ ezekben az eddigi — részben téves — adatok ismétlése mellett újabb, értékes forrásokat is említ,¹⁸ s ő is közli egy levélrészlet hasonmását. A magyarországi reneszánsz, valamint a növelő közösség, Szeged városa kultúrájában Bálint Sándor rajzolta meg Fraxinus helyét és jelentőségét előbb 1959., majd részletesen 1975. évi nagy munkájában.¹⁹

A legmelegebb hangú és számos igen érdekes, új adatot tartalmazó Fraxinus tanulmányt mindedig Botta István írta. „*Keresve is alig találhatunk rokonszenvesebb embert Szegedi Fraxinus Gáspár*”-nál, — kezdődik Gáspár doktorról szóló fejezete. Különös, hogy a szigorú, sokszor minuciózus bizonyító eljárással dolgozó szerző ebben a fejezetben egyik föltevését a másikba ölti, a fejezet tele van feltételes módú állítványokkal és „*kellott (hogy legyen)*” fordulatokkal.²⁰ Ez megérthető, ha tudjuk, hogy Fraxinus „kulcsembert” Botta bizonyító rendszerében. Ő ugyanis azt akarja — és tudja — bizonyítani, hogy Somogyi Péter azonos a későbbi Méliusz (Juhász) Péterrel. Föltételezi, hogy Somogyi és Fraxinus egy időben tartózkodtak Sárvárott, itt szövődött barátságuk magyarázza meg, hogy miért éppen Fraxinus látogatta meg ismételten a fogságot szenvedő Somogyi Pétert. Másrészt a Sárvárott — úgy mond — iskolát teremtő Gáspár doktort megteszi „*a magyar botanika atyjá*”-vá (itt a két Beythére, Frankovithra, Purkircherre²¹ és Somogyira gondol), az ő hatásával magyarázza a Méliusz-oeuvre-ből kirívó *Herbarium*²² keletkezését s annak egyes jellegzetes helyeit, itáliai adatait. Bármily csábító és rokonszenves is Botta érvelése, mégis elgondolkasztató, hogy ezek a nevek egyetlen Fraxinus-levélnben sem fordulnak elő. . .

A Magyar Országos Levéltárban²³ található Szegedi Kőrös Gáspár levelei, szám szerint 83 darab. Legtöbbjük latinul, egyes levél(részlet)ek magyarul (M.) íródtak az 1533 és 1562 közötti nem egészen kilenc évben az alábbi elosztás szerint:

¹³ p. 282–283. Rövidebben: *Régi idők, régi emberek* [II.] 46–51.

¹⁴ „A sárvári kert a XVI. században” = *Emlékezzünk eleinkről* é. n., 35–46.

¹⁵ *Levéltári Közlemények* I–IV. (1923–1927)

¹⁶ *MOE* I. 235–245, 1929.

¹⁷ *Comm. Hist. Med.*, 1959; *Vasi Szemle*, 1964.

¹⁸ Sajnos pontatlan és hiányos forrásmegjelöléssel.

¹⁹ p. 31 ill., 1975, 35, 75–76. és 149.

²⁰ Botta István: *Méliusz Péter ifjúsága*, Budapest, 1978. III. rész, 7. fejezet, p. 66 skk.

²¹ Borsa G. 1955; Fraknói, 1873.

²² Méliusz Péter: *Herbarium*, Kolozsvár, 1578.

²³ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara archívuma, Archivum familiae Nádasdy (E 185)

	Levelek száma
1553 (szeptember 1-jétől; csonka év)	5
1554	20
1555	15 + 1 ²⁴
1556	16
1557	9
1558	3 + 1 ²⁵ M.
1559	1 + 1 ²⁵ M.
1560	1
1561	6
1562 (június 30-ig; csonka év)	4 + 1 ²⁵ M.
	80 + 3 + (1)

Facsimilében eddig öt levél(részlet) jelent meg.²⁶

A kéziratos levelek később ráírt oldalszámai nem mindenütt követik az időrendet, ezt tehát előbb helyre kellett állítanunk. Ezért a Vida—Grynaeus kiadás sorszámaira hivatkozom. (Ezek a szövegben és a jegyzetekben szögletes zárójelben található.) A tanulmány végén összeállítottam a levelek dátumát és sorszámait a különböző kiadásokban.

A magyar nyelvű idézetek mind Vida Tivadar fordításából valók.

E levelekből egy Révai Ferencnek [44], egy Erdődy Péternek [50] íródott, négy — magyar nyelven — Nádasdy Tamásnének ([139], 1558. VI. 11., 1559. X. 1. és 1562. VI. 30.), egy levélben pedig N. Lajos orvos kollégáját kéri, hogy helyette vállalja el a nádor titkáranak gyógykezelését (1558. hónap? 26. itt közölve). Egy a soproni tanácsnak szól [104/a] ez is latin nyelvű. Az 1557. április 9-én kelt 2. levél (ezt is itt közöljük [131/a]) — mint azt a fordító, Vida Tivadar megjegyzi — nem Kőrös Gáspár kezírása, latinsága a többi levélétől eltér, fogalmazása is gyöngébb. Ez tulajdonképpen egy háromtagú orvosi consilium (az aláírók egyike Gáspár doktor) véleményének írásba foglalása, minden bizonnyal hármójuk közös munkája. A többi levél mind Nádasdy Tamásnak szól.

Nagy kár, hogy Gáspár doktor egyes leveleinek hiányos a *keltezése*, egy részüknél azonban a keltezés helye a levél szövegéből kideríthető. E keltezések és a levelekben előforduló helynevek²⁷ kirajzolják a doktor mozgási területét: a horvát bánsági központok (Zágráb, Okijc, Ozalj), Bécs és Pozsony, Németújvár és Sárvár között, a hódoltsági terület és az osztrák határ közé eső egész nyugati országrészt. (Itt jegyzem meg, hogy a levelekben gyakran említett, sokszor megjárt Sárvár—Pozsony távolság hozzávetőleg 115, a Sárvár—Bécs távolság kb. 125 km!)

²⁴ Bencze 1964, 71 említi, „az Erdődyek burgenlandi levéltárában van” (pontos levéltári jelzetet nem ad, s csak kivonatot közöl).

²⁵ A magyar nyelvű levelek Kanizsay Orsolyának szólnak.

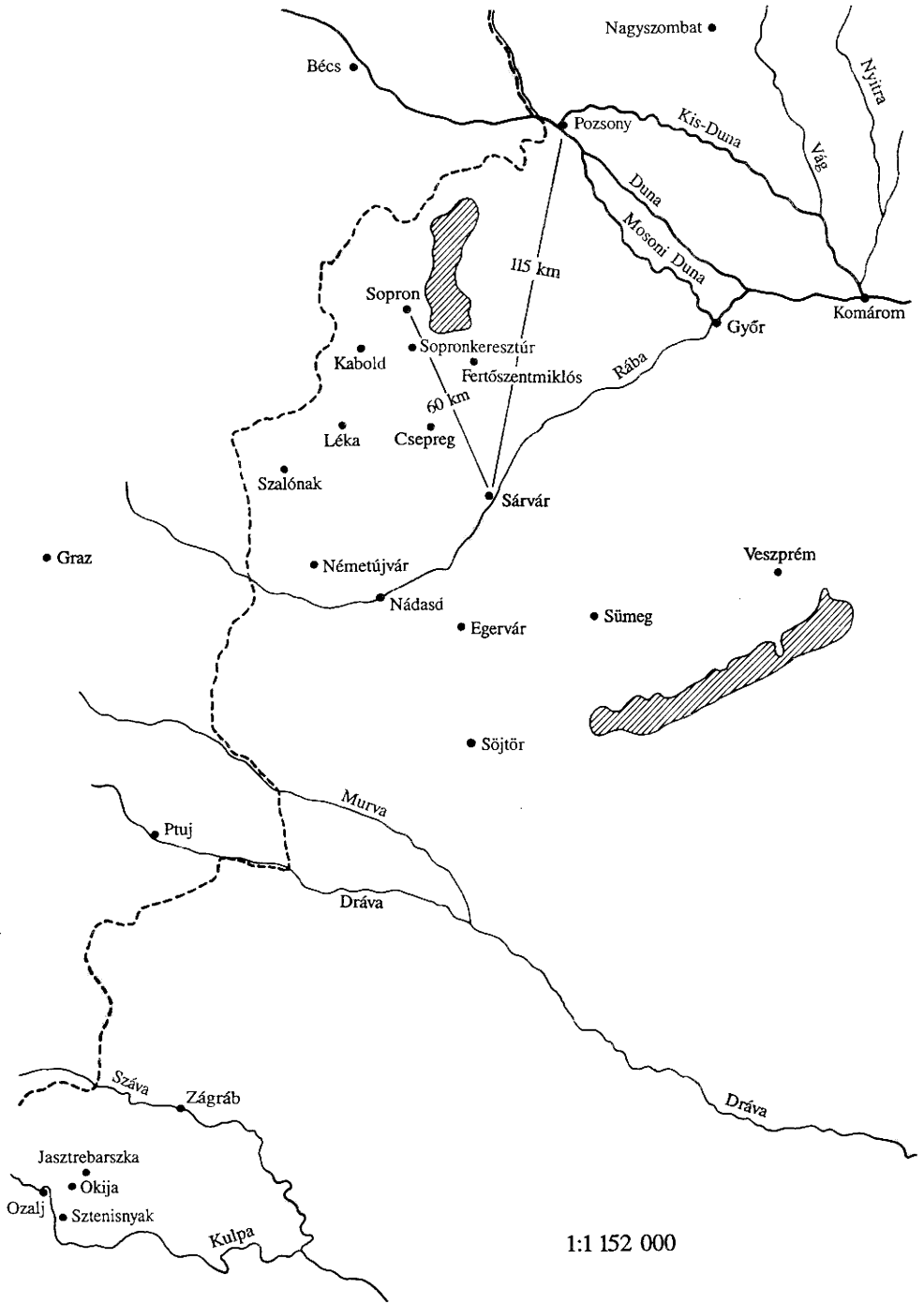
²⁶ Ezidáig facsimilében közölt levelek (levélrészletek):

1553. szept. 12. Vida, Grynaeus 1988, 45;

1554. júl. 4. Bálint S. 1975, 167.;

1557. júl. 2. és 1555. júl. 4. (a levél magyar nyelvű részlete, a híres anekdota, ezt közli Bálint S. is); Szmol-lény, műmellékletek. 1558. jún. 11. Bencze, 1964, 72. 1562. jún. 30. Magyary-Kossa I., 235—245.

²⁷ Bécs, Csepreg, Egervár, Hodicz?, Jastrebarsko, Kabold, Keresztúr, Léka, Nagyszombat, Nádasd, Okijc, Ozalj, Pozsony, Sárvár, Sennye?, Sopron, Szalónak, Szentmiklós, Sztenyicsák (Takáts S. 1982, 49 Sztenicsnyák-nak írja), Zágráb

1. térkép

Jelen munkánkban Szegedi Kőrös Gáspár eddig és itt kiadott, zömében Nádasdy Tamáshoz írott, hiányosan ránk maradt²⁸ leveleire támaszkodhatunk. A Fraxinusnak írott levelek — egyetlen, Takáts Sándor által, pontos lelőhely nélkül idézett részlet kivételével²⁹ — eddig még nem kerültek elő. (Nehéz elképzelni, hogy a Házy Jenő által gondosan szerbe-számba vett soproni levéltárban lennének, esetleg még a pozsonyi, nagyszombati vagy a Bencze emlegette levéltárakban³⁰ lappanghatnak.) Ezt a hiányt azonban részben pótolják a Nádasdy család tagjainak, barátainak és munkatársainak levelei, melyeket az 1988-ban megjelent kötetben időrendbe illesztve közöltünk. A sokszor és hosszú időre távol (Bécsben, Pozsonyban, Prágában, háborúban, stb.) lévő nádorispán ugyanis jól megszervezett, sűrű, nemegyszer naponkénti (!) posta útján nem csak feleségétől, hanem főembereitől is — köztük Gáspár doktortól — kért és kapott tájékoztatást. Így gyakran ugyanarról az eseményről — más-más nézőpontú és hangszerelésű — több levélbeli tudósítással is rendelkezünk. (Félreértések elkerülésére: a levélírók többnyire tudtak egymásról, hiszen a leveleket ugyanaz a hírvívő kézbesítette, a levelek tartalma így kiegészíti egymást: pl. Nádasdy 1557. XI. 10-i levelében: „Az Gáspár doktor levelét, ki nekem szól, kománkkal nézesd meg.” (Vagy vő. Orsolya asszony 1557. VI. 30-án kelt levelét Gáspár doktor két nappal későbbi tudósításával!) „Mindketten gyakran betegeskedvén, nem elégedtek meg azzal, amit kiki maga írt hogylétéről (attól tartva, hogy a gyöngédség gátul fog szolgálni az őszinteségnek), hanem titkon »kém«-eket is tartottak. Ezek jelentései kiegészítésül szolgáltak intésre és feddésre, a mik azonban nagyrészt tréfás mezbe burkolvák.” („Nem várnám Kdtől, hogy Kd kémet tart rajtam” — írja Nádasdy-né 1541-ben.)³¹

Ezekből a levelekből számunkra legfontosabb Fraxinus orvosi tevékenysége, a praxisában előfordult betegségek és ebből fakadó feladatai.

*

Dramatis personae, azaz az események főszereplői:

Nádasdy Tamás (1498—1562. VII. 2.)

1554-től az ország nádora

Kanizsai Orsolya (1521—1571?)

felesége (1535-től)

Nádasdy Ferenc (1555. október 6.—1604.)

fiúk, a későbbi „fekete bég”

Mayláth Istvánné, Nádasdy Anna,

nővére

Kőrös Gáspár (1530 előtt—1563)

udvari orvosa

Perneszi György (?—1560)

Sárkány Antal

Paksi (Paxi) János

Szarka Pál

Botka uram (Imre? Miklós?)

főemberei

Az esztergomi érsek, püspökök (veszprémi, váci, váradí, győri, zágrábi). Főurak, asszonyaik és udvari embereik (Balassi, Batthyány, Csáky, Csóron,³² Erdődy, Majláth, Révay család).

²⁸ Ezt a levelek tartalma (pl. az 1553. okt. 15-i levélben [45] öt megelőző leveléről ír, ezek egyike sincs meg; az 1557. júl. 2-i levél záradékában is utal egy előtünk ismeretlen levélre [139]) és évenkénti számuk alakulása egyaránt bizonyítja.

²⁹ 1917, 123, 1. jegyzet

³⁰ 1964, 74.

³¹ Károlyi, Szalay i. m. Bevezetés p. VIII. és uo. 72—73.

³² A Csóron családról l. [Eckhardt Sándor]: Bornemisza Péter: *Ördögi kísértetek*, Bp. 1955, 208, 281.

A színen nem jelennek meg, de a színpalak mögött élnek és munkálkodnak Báthory István, Dobó István, Fráter György, Heltai Gáspár, Méliusz Juhász Péter, Stöckel Lénárt, Sylvester János, Tinódi Sebestyén, Zrínyi Miklós (a szigetvári) — hogy csak a jelentősebbeket említsük.

*

Az itáliai egyetemeken tanult Nádasdy Tamás pályája gyorsan igen magasra, egészen a nádorispánságig ível. Szinte hihetetlen, hogy ennek az eredményes életű, művelt, melegszívű, jó humorú, felvilágosult, toleráns, tág látókörű (a jelzőket tovább lehetne még szaporítani!) főúrnak országos, hadi-, és családi gondjai mellett, jó gazdaként mi mindenre kiterjedt figyelme. Levelezéséből kiderül, hogy figyelemmel kísérte, kezében tartotta és művelt³³ főemberei útján irányította a mezőgazdasági munkákat, kertjei gondozását és fejlesztését, a Sárvarótt, Lékán folyó építkezéseket, az évszakok megszabta feladatokat a halastavaknál, pincékben, vásároknál; a takarmány és gyógyfűgyűjtést.³⁴ stb. Életét és munkásságát legtömörebben a lékai plébánia templom kriptájában lévő szarkofágjának felirata foglalja össze:

*Ill. D. Thomae Nádasdio, summo ingenio, singulari virtute, complurium linguarum peritissimo, pace belloque clarissimo, in Italia optimarum artium studii imbuto, indeque cum Cardin[ale] Caietano Budam reverso. Regi Hungariae Ludovico a Secretis, ac post eius fata, varia vicissitudine acto. Primo, auspiciis melioribus, Budensi Praefecto, mox urbe Buda militum inconstantia Turcis dedita, Solymani potentia in Joannis Regis arbitrium redacto, iterum patriae restituto. Sacratissimi et potentissimi Rom. Hun. Boh. Slav. Dalm. Croat. Regis ac Imp. Ferdinandi I. Consiliar. primum Tavern. Reg. Magist. mox Dalm. Slav. et Croat. Bano Deinde Judici Curiae, statim Supremo Generali Capitaneo, postremo Palatino regni, ac pro — regi optimo, fidelissimo, consilio, armisque Turcarum profligatori, patriae illustratori Coniunx moestissime Ursula Canisa moerens posuit. Obiit Anno Domini M.D.L. XII. Quarto Nonas Junias, aetatis suae LXIV.*³⁵

Kanizsai Orsolya nem volt méltatlan élete párja. Ha csak „az doktor” leveleiből ismernők, sokféle, keserves betegséggel megvert, azokkal túl sokat foglalkozó, elhanyagolt, elátkozó főrangú asszony képe rajzolódna elénk. Férjének — kit mindig magáz és „kegyelmed”-nek titulál — meg más hozzátartozóinak írott leveleiből azonban egészen más: intelligens, gazdag érzelmvilágú, s testi gyöngesége ellenére a Nádasdy-birodalom gyepőjét szorosan kezében tartó, igazi, tiszteletre méltó nagyszony képe bontakozik ki. Mert ne feledjük: a hűséges és jól megválogatott munkatársak (Perneszi, Sárkány, Sennyey) mellett az ő vállán nyugodott nemcsak a Nádasdy-uradalom minden gondja, teendője, hanem a „végek” sorsa is.³⁶ E végvári harcok idején, 1559-ben Pozsonyból írta Nádasdy Tamás „szerelmes Orsikájának”:

³³ I. pl. Perneszi György könyvtáráról Kovács S. I. tanulmányát!

³⁴ Takáts, Rajzok . . . III., 114.

³⁵ „Méltóságos Nádasdy Tamás úrnak [állítattott]. Nagy tehetségű, rendkívül erőnyes, több nyelvben jártos, békében és háborúban híres férfiú volt. Itáliában töltekezett a legkiválóbb tudományokkal, onnan Kajetán bíborossal együtt Budára visszatérve Lajosnak, Magyarország királyának volt titkára, kinek végzete után változatos sors űzte. Először — még jobb kilátásokkal — Buda Előljárója, mikor azonban Buda városát a katonák állhatatlansága török kézre juttatta, Szulejmán hatalma, onnan pedig János király uralma alá került, majd ismét hazájának visszaadaiott. I. Ferdinánd, a szent és hatalmas római, magyar, cseh, szlavón, dalmát, horvát király és császár előbb tanácsosának, a Királyi Felség tárnokmesterének, majd Dalmácia, Szlavónia és Horvátország bánjának, azután udvarbírájának, csakhamar általános főkapitányának, végül az ország nádorának tette. A király legjobb és leghűségesebb embere volt, tanácsával és fegyvereivel elűzte a törököket, a hazát fényre derítette. Őnéki állította meg-szoromodott szívvel gyászoló hitvestársra, Kanizsai Orsolya. Elhunyt az Úrnak 1562. esztendejében, július 2-án, életének 64. évében.” Közli: Podhradczky, i. m.

³⁶ Nem ok nélkül panaszkodik Gáspár doktor Nádasdynak, hogy Orsolya asszony levelek írása miatt későn fekszik [63].

„Továbbá mastan egyéb újságot nem irhatok, hanem hogy az törökök, ammint értők, igen gyülekeznek oda ti felétők és rablani akarnak. Tudod, hogy egyszer is, mikoron Erdélybe mentem vala, te redád és Battyányiné asszonyomra bízta vala az végeket és akkoron Beszprémnél igen megvertétök volt az törököket. Mast is azért mindenfelől vigyáztass és emberkedjél és az végöknek viseld szorgalmatos gondját. Én pedig mastan semmi segítséggel nem lehetök innejd.”³⁷

Ennél nagyobb elismerést, meghatóbbat és tiszteletre méltóbbat aligha írtak korabeli nagyasszony-nak. Szokott tréfás hangján, jogos öntudattal írhatta hát Orsika: „Ne vélje Kd, hogy mi es hejába egyek az kenyeret. . . mert Bérnél egy asszonyember egy igen jó török lovat foga, . . . Pacsodnál esmeg egy szegény asszony szabadul el keszkeből és egy kópja akad kaszébe [sic!] és hármat ölt által az törökbe. kik azonnal meghóltak”³⁸ „. . . de bizony nem akarok bíznom sem az népnek sokságába, sem az hada-kozó szerszámnak beségébe, hanem az egy Jézus Krisztusba, ki mi érettünk megholt, feltámadott, mennybe ment.”³⁹

Ebben a korszakban válik véglegessé az ország három részre szakítottága, ahogy annak idején Bornemissza Péter megírta:

„. . . A Felföldet bírják az kevély nímötök,
Szerémséget bírják az fene törökök. . .”⁴⁰

A bizonytalan, „mozgó” határok mentén — egyezségek, békekötések ellenére — folytak a kisebb-nagyobb esatározások, pusztítások és a súlyos végvári küzdelmek (Sárvár, Kőszeg: 1532; Temesvár. Szeged, Drégely, Eger: 1552; Szigetvár: 1566). A hódoltsági területek elnéptelenedésével párhuzamosan a tömegesen elmenekültekkel⁴¹ felduzzadt lakosságú területeken (Felvidék, Erdély, Nyugat-Magyarország) mai ember számára szinte hihetetlennek tűnő szellemi koncentrációból viszont egymás után alakultak ki a korabeli és későbbi történelmünkben jelentős szerepet játszó szellemi-művelődési központok, addig nem ismert helyek váltak rövidebb-hosszabb időre jelentősékké (Kassa, Pozsony, Bártfa, Kolozsvár, Brassó, Nagyenyed, Sárospatak, Vizsoly, Sempte, Szendrő, Németújvár, Szalónak).⁴² Ezek egyike volt a Kanizsay—Nádasdy birtoktest központja: Sárvár (Léka, Keresztúr), hol rövidebb-hosszabb ideig olyan kiválóságok éltek és munkálkodtak, mint Sylvester János, Dévai (Bíró) Mátyás, Szegedi Máté, Makarius Bódog József, Beythe István, Tinódi Sebestyén. (Erről l.⁴³ Szabó T. Attila és Sz. Tóth Magda tanulmányát, ugyanebben a kötetben)

Nemcsak az említett politikai, katonai, családi események és összefüggések szolgálnak a közölt levelek háttérül. Látnunk kell ott — hisz’ lépten-nyomon belejátszanak az eseményekbe — a cinquecento olasz és a reformáció német, svájci, valamint holland egyetemeit, a meginduló könyvnyomtatást, a reformáció körüli elvi és hatalmi harcokat (Marburgi kollokvium, 1529; Wittenbergi Konkordia, 1536; augsburgi interim, 1548; augsburgi vallásbéke, 1555),⁴⁴ a tridenti (trentói) zsinatot (1545—1563), Ferdinánd és Miksa ellentétét vallási kérdésekben,⁴⁵ az anyanyelvi oktatás kezdeteit (Nádasdy Tamás és Kanizsay Orsolya családi levelezése szinte teljesen magyar nyelvű; Fraxinus hivatalosabb jellegű leveleiben is vannak magyar nyelvűek, illetve magyar nyelvű részeklet); a Leonardo (1452—1519) és Kopernikusz utáni (1473—1543) és Galilei előtti természettudományos vizsgálatokat. Vesalius művét

³⁷ 1559. I. 9; Károlyi, Szalay i.m. 32.

³⁸ 1550. IX. 4. uo. 79.

³⁹ 1556. IX. 19. uo. 96.

⁴⁰ Bornemissza Péter: *Siralmas énnéköm*. . . Huszt, 1553—6.

⁴¹ l. pl. Káldy Péter levelét 1593-ból a soproni tanácsnak: „. . . ith az szegenségh azth mondgia hogy harmadnappis nem erri megh, Az Raban túl az szegenségh mind el futoth Ide atal Jütek az Raban” [a törökök elől] = Házi, 1928, 199—200.

⁴² vö. Varjas B. i.m. = Klaniczay, 1964; és Fazekas: 1982, 61. térképével!

⁴³ Payr, 1914.

⁴⁴ l. Botta, passim

⁴⁵ Payr, 1914, 21—22.

(*De corporis humani fabrica*, 1543), Paracelsust (c. 1490–1541), és az ún. orvosbotanikusok munkásságát: L. Fuchsius (1501–1566) műve, a *Commentarius de stirpium historia* 1542-ben, Lonicerusé (1529–1577), a *Historica naturalis, opus novum* 1555-ben, Matthiolusé 1565-ben jelent meg.

Wertner Mór 1097-től a 15. század végéig oklevelek alapján összesen 33 Magyarország területén működő orvost, illetve patikárost sorol fel. „Közel százra megy azon orvosok száma, kiket a XVI. századból név szerint ismerek, . . . de hazánk területéhez képest mindenestre csekély lehetett nálunk az orvosok száma” — írja Demkó.⁴⁶ Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a 16. században magyar nyelvű vagy Magyarországon kiadott tudományos orvosi mű nem jelent meg — ha csak utolsó negyedében Méliusz *Herbariumát* (1578) és Frankovith *Hasznos és föltötte szükséges könyvét* (1588)⁴⁷ nem tekintjük annak —, orvospérezés nem folyt Magyarországon, akkor érthetővé válik Fraxinus „kapóssága”. Hiszen vele egy időben, a 16. század második felében csupán Balsaráti Vitus János, Blandrata György, Dudith András, Kassai János, Kyr Pál, Szegedi István és Zsámboki János nevét említi Demkó.⁴⁸ A kortársak sorát még a Wespzrēmi felsorolásában szereplő⁴⁹ Betha Jánossal egészíthetjük ki: Fraxinuson kívül mindössze kilenc név!

Balassa Zsigmond, gyarmati kapitány kérésére Imre káplán, diósgyőri pap indult el Kőrös Gáspár elmenekült családjá felkutatására. Eredményes küldetéséről 1553. augusztus 31-én kelt levelében számol be.⁵⁰ Ebből ismerjük családját: „az vén annyának *Perselt Sophia* neve”, apját Vén Szabó Jánosnak hívták. Botta feltételezi — logikusan! —, hogy Vén Szabó János csak mostohaapja lehetett, másként ui. a Kőrös családnév nem lenne érthető. Tudomása szerint testvérei egy részét Szabónak, öccsét viszont Kőrös Pálnak hívták.⁵¹ Valószínű tehát, hogy édesanyja kétszer házasodott. Szegedi származására nevének kívül semmi utal, de — a korszak névadási gyakorlata ismeretében — ez bizonyító erejűnek tekinthető annál is inkább, mert mindhárom családnév (*Pwrswl, Kwrws, Sabo* alakban) szerepel már az 1522. évi szegedi tizedlajstromban. Anyai és apai ágról tehát egyaránt törzsköcs szegedi származásának tekinthető.⁵²

Szeged 1542-ben került végleg török kézre. A tíz évvel későbbi, szerencsétlenül végződött föl-szabadítási kísérlet (Tóth Mihály és hajdúi, 1552⁵³) alkalmával esett el Kőrös Gáspár egyik öccse is. Ebből és egyetemi tanulmányai befejeztének időpontjából Kőrös Gáspár születését megközelítőleg 1530 előttre tehetjük. Szeged eleste és pusztulása indította meg a lakosok tömeges elmenekülését a városból.⁵⁴ A szülők és a család egy része Nagykállóra, más tagjai Pócsra, illetve Túrra kerültek.⁵⁵ Ez akkor derülhetett ki, amikor Fraxinus külföldi egyetemi tanulmányait befejezve hazatért, és Botta szerint⁵⁶ Nádasdy Tamás segítségével [43] Balassa Zsigmond káplánja révén sikerült felkutatnia őket. 1553. október 18-án kelt levelében [46] már megtalálásuk fölötti örömeiben hálálkodik Nádasdynek: „amíg csak élek, örökké hálás leszek”.⁵⁷ Ezt követő leveleiben ismételtelen szó esik szülei helyzetéről és tervéről, hogy magához véve gondoskodni szeretne róluk öregségükben.⁵⁸ Feltűnő viszont, hogy 1554.

⁴⁶ 1894, 285.

⁴⁷ Sztatky, 1983, 397.

⁴⁸ Demkó, 1894, 226 skk.

⁴⁹ i. m. IV. 117 skk.

⁵⁰ Szalay Á. 1861, 110 (111. sz.) id. Takáts S. 1917, III. 123–124, forrása megjelölése nélkül.

⁵¹ i. m. p. 68; u. így Károlyi, Szalay i. m. Bevezetés, p. XXVI. is. Imre káplán idézett levelében csak Ferencz és Melchior nevű, valamint „az *harmadik öctzie ky kyseb wolt Zeged alut wozót thaual*” említtetnek, Pál nem. Szalay 1861, 219–220 közli Kőrös Pál Fraxinushoz írt levelét, melyben őt „uramnak és bátyámnak” nevezi. A [46] levelében viszont Fraxinus említi Túron tartózkodó Pál testvérét.

⁵² Bálint S., 1962.

⁵³ Bálint S., 1959, 33; l. az 51. jegyzetet is!

⁵⁴ uo. p. 34.

⁵⁵ l. Imre káplán levelében (50. jegyzet) és [46] is.

⁵⁶ Botta, 68.

⁵⁷ U. így később 1554. IV. 4. [57] is.

⁵⁸ [55] „... az enyéim közül megjött-e valaki?”, [56] „... aggódok szülein föl”; [61] „... szüleinről semmi említés nincs”; [67] „... nap mint nap várom szüleit és testvéreimet, megígértem nekik, hogy házat fogok venni”.

szeptember 17-ig kelt leveleiben mindig szüleiéről ír, de végül is 1555-ben [95] testvérével csak [127/a] „öregségtől megtört Anyám” Sopronba érkezéséről tudósít. Kézenfekvő tehát Takáts⁵⁹ föltevése, hogy Vén Szabó János ez idő tájt elhunyt.

Hazai iskoláztatásáról semmit sem tudunk. Eltérő véleményeket olvashatunk Takáts és Botta már idézett műveiben Kőrös Gáspár külföldi tanulása költségeit fedező mecénásokról. Fraxinus édesanyja áldozatkészsége⁶⁰ mellett egy ízben⁶¹ Nádasdyt nevezi mecénásának. Takáts a szülei felkutatásával kapcsolatban fentebb már említett Balassa Zsigmond bárót említi,⁶² Botta viszont ezeket írja: „bizonyára főúri családok támogatása is lehetővé tette számára a továbbtanulást. E főúri családok közül kettőt kell kiemelnünk, a Serédyeket, akiknek el is kötelezte magát és a Révayakat. . . . Főúri pártfogói . . . segítségével juthatott ki Páduába, de igen meleg baráti viszonyt tartott a Révay fiúkkal is, s az ő támogatásukat is élvezhette.”⁶³ (Kiemelés tőlem, G. T.) A Révay fiúkat jól ismerte, Lőrincsel együtt keresztapának is fölkérték, de Gyalui Torda Zsigmond Páduából. 1548-ban Révay Ferenchez írott levele Révay mecénási szerepe ellen is szólhat:

„. . . Literas meas, quaeso illustris Magnificentia tua, ad Casparem Seredium quamprimum perferri mandet. Scripsi ad eum de quodam Caspare medico, Hungaro qui in Creta insula agit. Quam recentissimae uale Maecenas optime, et decus et praesidium meum unicum. Patauy, MDXXXVIII. Clienens tui amantissimus et observatissimus Sigismundus Torda Gelous.”⁶⁴

(Miért kellene a mecénás figyelmét pártfogoltjára fölhívni? Tudnia kellett, kire költi pénztét!) Tehát Kőrös Gáspárnak 1548 előtt már Páduában kellett lennie, és 1551-ben még ott volt. Egyik levelében [67] ő maga írja, hogy a Révay fiúk akkori nevelőjét, Viennensis Tamást is jól ismerte Páduából.

A páduai egyetem „1540 körül gyorsan a legnagyobb fényre emelkedik. . . . Híres tanárok,⁶⁶ tudományoszomjas ifjúság. . . . Nem csekély vonzerőt gyakorolt azon szabadelvű irányzat is, mely e főiskolában ez idő szerint határozott uralomra emelkedett. Többen tanárai közül titkos hívei voltak a protestantizmusnak.”⁶⁷ (A Révay fiúkkal egy időben Páduában tanult Báthory István, Draskovich György, Dudith András, Szily Albert, Vitéz Pál, Várdai Tamás is.⁶⁸) Nem tudjuk, hogy Fraxinus hogyan, miért és mikor került innen Kréta szigetére — 1548-ban ott volt —, azt sem, hogy kalábriai tartózkodására⁶⁹ mikor és milyen céllal került sor. Páduából később átment a perugiai egyetemre, s az anyakönyv bejegyzése szerint itt avatták doktorrá: „1552 novembris 30. Doctoratus in artibus et medicina Magistri Gasparis Fraxini Hungari.”⁷⁰

Hazatérte előtt még visszament Páduába, mert tanára-barátja, Antonio Fracanzano (Fracantianus), Révay Lőrincsel együtt gyermeke keresztapjának kérte fel.

⁵⁹ 1917 [III.], 124.

⁶⁰ „az én kedves Anyám, aki utolsóig ránk fordította minden krajcárját” [55]

⁶¹ [213] — ez itt esetleg csak stílári fordulat, nem sensu strictu értendő?

⁶² 1917 [III.], 124.

⁶³ p. 67. A Révayak szerepét semmi nem bizonyítja! A családról l. Fraknói, 1873. és u.itt Gyalui Torda Zsigmond levelét, valamint Weszprémi IV. 733 és Botta i.m. 60; Szabó A. 1978, 28.

⁶⁴ „Kérem tekintetes Méltóságod, mielőbb küldesse el leveletem Serédi Gáspárnak. Egy bizonyos Gáspár nevű magyar orvosról írtam neki, aki Kréta szigetén működik. Friss egészséget [kívánok] neked, jó Mecénásom, díszem és egyetlen oltalmam. Páduában, 1548. Nagyon szerető és tisztelő híved

Gyalui Zsigmond”

A levelet idézi Fraknói, 1873, 89.

⁶⁵ Fraknói, 1873, 30; Veress, FRH, 50.

⁶⁶ 16. századi páduai legkiválóbb tanárok: Vesalius, Fallopio, Oddi, Fracastorius, Fonseca, Mathiolus, Fracantianus (l. Demkó 1894, 224 és Botta, 67)

⁶⁷ Fraknói, 1873, 27.

⁶⁸ Veress FRH, 50; Frankl uo.

⁶⁹ [56] és Oláh M. levelében 1556. V. 12. [119].

⁷⁰ „1552. november 30. A magyar Kőrös Gáspár mester, a tudományok és orvoslás doktorává [avattatt]” Veress, 1941, 315.

Az Itáliából hazaindulása és Nádasyd Tamás szolgálatába állása között eltelt kb. féléves időszakról semmit sem tudunk. Kézenfekvőnek látszik (de nem bizonyított!) Botta véleménye,⁷¹ hogy ezt az időt patrónusa (?), az akkor már nyilván nagybeteg és nem sokkal ezután elhunyt Serédy Gáspár⁷² mellett tölthette. Nem tisztázott az sem, hogy Serédy halála után miért csak egy mentegetődző levelet írt feltételezett patrónusának, Révay Ferencnek: „... Szívesen jöttem volna meglátogatni méltóságos Uraságotokat, ha előbb el nem adtam volna szabadságomat...” [44], és ment át azonnal a Nádasy családdhoz? (Ez lehetne esetleg — vékony! — érv Nádasyd patrónussága mellett.)

Élete ezt követő, leginkább ismert kilenc éve a Nádasyd-család történetével fonódik össze (1553—1562). Az első jelenleg ismert Fraxinus-levél szlavóniai küldetéséről íródott 1553. szeptember 1-jén, de tartalmából kiderül, hogy ekkor már hosszabb ideje Nádasydék szolgálatában állott. Nem lehet tudni, hogy volt mecénásához (?) való hűsége és ragaszkodása, vállalt feladatának becsületes teljesítése vagy más ok miatt tartott-e ki Nádasydék mellett, mert eredeti célja nem ez volt: „... én arra törekszem, hogy ne legyek udvari ember” — írja már 1554-ben [72]. Az önállóság és a városi polgári életforma megvalósítására korán lépéseket tett.⁷³ Már 1554. szeptemberében tárgyal Sárkány Antallal, kinek soproni házat szeretné megvenni [67]. Az idő is sürgeti, mert a házvétel egyik célja éppen az volt, hogy magához veendő szüleinek és testvérének otthont biztosítson. 1554. október 13-i levelében a házvásárlás körüli nehézségekről olvasunk, melyben Nádasyd segítségét kéri [68]. 1554. Szent Márton napját (november 11.) tűzték ki a soproni tanács előtti adásvételi szerződés megkötésére [70/a]. Nem ok nélkül sürgette Fraxinus ezt az ügyet, a nádor támogatását is igénybe véve (nagyon érdekes, hogy Nádasyd, bár személyes, illetve családi érdeke ellen cselekedett evvel, mégis Fraxinus mellé állt függetlenségi törekvésében!) [67]. Bevándorló ugyanis csak akkor nyerhette el a soproni polgárjogot, ha a városban ház, de legalább házrész tulajdonosa volt, és ketten kezekedtek érte.⁷⁴ A soproni polgárkönyv I. kötetének 38. oldalán található bejegyzést idézem:

„Herr doctor Caspar Fraxinus Segedinus hat an heut dato das burgerrecht emphanngen, soll sich furohin aller burgerlichen freyhaitten gebrauchen, wie recht ist. Actum den achten tag Marcy, anno etc. im 55-ten.”⁷⁵

A polgárjogot és a polgári szabadságjogokat nem sokáig élvezhette, mert már 1557-ben adóügyi nézeteltérése támad a soproni bíróval és polgárokkal, és ismét Nádasyd közbenjárását kéri [127/a]. Emiatt-e, vagy más ok miatt, de már 1556 elején ezt írja: „Pozsonyban házat akartam venni, de barátaim lebeszéltek.” [118]⁷⁶ Mégis, Oláh Miklós érsek meglehangú ajánlására [119] Pozsony polgára és orvosa lett, az 1548—65 közötti Actionale Protocollum 1562-ben név szerint is említi.⁷⁷ Itt patikáros is volt. 1557-től már innen keltezi leveleit, innen utazik, ha szükség van rá, Sárvárra vagy Lékára,⁷⁸ 1557. február 9-én öccse Sopronból ide címzi levelét: „Ez level adassek Gaspar doctornak mastan Posenba lakozonak nekem uramnak es batyamnak.”⁷⁹

⁷¹ Botta i. m. 84, 68.

⁷² I. Weszprémi i. m. IV., 719.

⁷³ Bálint S. 1975. 75.

⁷⁴ Házi, 1931. 286

⁷⁵ „Szege-di Kőrös Gáspár doktor úr a mai napon megkapta a polgárjogot, ettől fogva jogosan élhet valamennyi polgári szabadsággal. Kelt március 8. napján, az 55. stb. évben.” Uo. 288. és Mollay K. = Csatkai E.—Dercsényi D. 1956. [II., 79

⁷⁶ Valószínűleg erre vonatkozhat a 106 levéloldala más kézzel írott megjegyzés is: „A doktor engedélye megadatott Pozsonyban 1556. febr. 3.” Nádasyd segítségére utal: „Nagyságotok volt az én idekerülemem jószágos előmozdítója.” [213]

⁷⁷ Takáts S.: *A magyar múlt.* 282—283 és uő. *Régi idők, régi emberek* [II.], 51. Pozsony város Lt. Actionale Protocollum 1548—1565. Itt — tévesen — azt állítja, hogy Fraxinus a nádor halála (1562) után költözött Pozsonyba.

⁷⁸ „visszamegyek Pozsonyba., [140], „Pozsonyban az a hír járja” [142], „visszatértem volna Pozsonyba” [191]. Pozsonyból keltezettek a [212 és 213] sz. levelek. A [216] levélben írja, hogy siet haza a Sz. Mihály napi vásárra és szüretre.

⁷⁹ Szalay A., 1861. 220.

Leveleiből nem derül ki, hogy édesanyját és testvérét utóbb magával vitte-e Pozsonyba.⁸⁰ Oláh érsek alább idézett leveléből [225] úgy tűnik, hogy 1563-ban már nem élhettek ott, hisz' neki szándékozott eladni soproni házát. A gyámhatóság előtti kötelezvényből⁸¹ tudjuk, hogy Pozsonyban nősült meg 1561 elején, elvévén feleségül Volfgangus Mar yonagos nagyszombati polgár Zsófia nevű özvegyét, kinek előző házasságából való két fiúgyermek a doktor gyámsága („*legitimus tutor*”) alá került. Utolsó, eddig ismert levelében (1562. VI. 30.) ezt írja: „*az én kislányomon és az egyik mostoha fiamon mostan szántalan (!) himlő ütött [ki] mind az egész testükön*”. Elképzelhető (de nem bizonyított), hogy az 1573. évi pozsonyi *Actionale Protocollumban* említett⁸² „*Elisabetha, filia quondam doctoris Gaspari Fraxini*” volt ez a Zsófiától származó gyermeke. (Arra viszont semmi adatunk nincsen, hogy Gáspár doktor már ezelőtt is házasesmer lett volna, így a korábbi leveleiben — mindössze három ízben — említett Bogumila nevű leánya lehet tartozása és a nevéhez fűzött következtetések igen kérdésesek.⁸³)

Pozsonyban Nádasdy közelében élt. innen bonyolíthatta le diplomáciai megbízatásait. Ezek legérdekesebbjéről, Somogyi Péternél, fogságában tett látogatásairól az itt közölt — Botta István érdeméből napvilágra került — dokumentumból értesülünk.⁸⁴

Fiatal élete végén gyérülő leveleiből betegségeiről olvashatunk. Először 1557. július 9-i levelében [140] említi lázrohamaikat. Ezek leírása Kanizsay Orsolya betegségéhez hasonló, [214] nagy valószínűséggel malária lehetett. Még e betegségében is utazott, dolgozott, gyógyított [156], s ezt követően még számos levelet írt. Nem tételezhető tehát fel, hogy ez okozta halálát. Nádasdy Tamás 1559. január elején Pozsonyból, három levelében családi szóhasználatlaltal, számunkra kicsit homályosan ír „*az doktor*”-ról, s annak betegségéről⁸⁵ (?), de javulásáról is. Mivel ez időben tudomásunk szerint Pozsonyban más orvos⁸⁶ — legalábbis tartósan — nem volt, föltehető, hogy e tudósítások Kőrös Gáspárról szólnak.

Az újabban előkerült Fraxinus-dokumentumokból ma már jobban tudjuk rekonstruálni pozsonyi éveit. A sajátkezű záradékkal ellátott gyámhatósági okiratról és házasságáról már volt szó. Oláh Miklósnak a soproni előljáráshoz írt leveléből [225, 226] pedig arról értesülünk, hogy az érsek nővére számára akarván megszerezni Kőrös Gáspár soproni házát, 1563 tavaszán adásvételi szerződést akart kötni vele. (Ez egyúttal azt is jelezheti, hogy édesanyja és testvére ekkor már nem élhettek ott.) Levelében az érsek közli, hogy ez ügyben a doktor Sopronba fog utazni (l. jelen kötet 159—160. old.).

Fraxinus 1562. február 20-án kelt levelében [220] írja a nádornak⁸⁷ Pozsonyból: „*Nálunk lassanként még mindig garázdálkodik a pestis, főként a külvárosban. Ha meg nem tisztul a mi fertőzött*

⁸⁰ Az 1557. II. 12. [127/A] utalásából úgy tűnik, édesanyja és testvére Sopronban maradtak. Testvére Kőrös Pál [Pau-lus Kőrös] Sopronban 1557. február 9-én kelt magyar nyelvű levele latin záradékában írja: „*Mater nostra Deo volente bene valet, nosquoque omnes.*” (Szalay Á., 1861, 218—220.)

⁸¹ Botta i. m. 68. Eredetijét Botta István találta meg a nagyszombati levéltárban (Okresný Archiv, Lib. prot. fass. MG II/1. fol. 258—9.) Közlésre és felhasználásra átengedéséért ezúton is köszönetet mondok.

⁸² Pozsonyi városi levéltár. Actionale Protocollum, 1573.

⁸³ „*A néhai Fraxinus Gáspár doktor Erzsébet leánya.*” Bálint S. 1975, 76; Botta i. m. 68. Az erre vonatkozó levél-részletek:

1553. nov. 1. (Ozalyból Nádasdy Tamásnak): „... *Jól bírd magad a Nagyságos Úrnővel, Hitvestársaddal, tisztel-treméltó leánnyommal együtt, akit sokszor szeretnék üdvözölni.*...”

1554. február 28. h. n. Erdődy Péternek, Erdődy nővérétől írja: „... *Szeretnék értesülni arról, hogyan hagyta ott az én Nagyságos Úrnőmet [Kanizsay Orsolyát?], aggodom az én Bogumilám egészségéért. Tanácsom szerint biztonságos lenne, ha őt Nádasdi Nagyságos Úr udvarházában neveltetnék Önagysága Nagyságos nővérénél [Nádasdy Annánál?].*...”

s végül 1556. XI. 14-i levelében ír „*a hajadonnak apjá*”-ról, ezelőtt azonban csupa, számunkra homályos politikai hír ill. utalás található, ami azt a lehetőséget is fölveti, hogy rejtjelezésről van szó. Kétségtelen viszont, hogy 1557. IX. 10.-i levelében „*Sárkány sógor uram*”-ról ír.

⁸⁴ Már Payr S. említi id. (MOE, I. 245) Stromp L.: *Somogyi Péter fogsága*, Pozsony, 1891. c. művét. Újabb kiadása: Stromp, 1903, II. 130, 166. Ezt idézi Botta, 127.

⁸⁵ Károlyi, Szalay i. m. 31, 32, 33.

⁸⁶ Fraknói, *Századok*, 1873.

⁸⁷ Utolsó ismert levele 1562. VI. 30.-i keletű.

levegőnk az időszakos szelek által, megjósoljuk, hogy a pestis több hónapig fog tartani” — valóban így is történt.

Ferdinánd 1562. június 1-jén Miksának írt levelében is említi: „... accepimus Posonii pestem crudeliter grassari”⁸⁸ Eddig ismert utolsó levelében (1562. VI. 30.) ezt írja: „Még egyszer sem féltém ilyen mint mostan az Istennek ostorátul, mert az szomszédom házait az pestis mind környül megíresítette.” [223/a] Tordai Zsigmond is 1562. augusztus 31.-i levelében még „ex contagione Posonii saeviente” („a Pozsonyban dühöngő járványról”) ír.

A tervezett országgyűlést emiatt elhalasztották, de a járványügyi helyzet javulása miatt a rákövetkező év, 1563. június 6-án kelt leiratában Ferdinánd augusztus 20-ra végül összehívhatta az országgyűlést Pozsonyba.⁸⁹

Ezt azonban Gáspár doktor már nem érte meg: 1563. augusztus 7-én kelt. Sopronba írt levelükben Fischer János városbíró és Etzenweiss Tamás városi jegyző tudatják [227], hogy a „Nagytudományú Doktor úr, Fraxinus Gáspár az elmúlt éjszakán ágyában búcsút vett e világtól.”⁹⁰

Még az évben Purkircher lett a város orvosa,⁹¹ s a már idézett 1573. évi jegyzőkönyv pedig már néhai, azaz „*quondam doctor Casparus Fraxinus*”-ról emlékezik meg.

II

A preszlavi múzeumban őriznek egy 9–10. századi töredékekből összeállított kerámia ikont, mely még így, hiányosan is lenyűgöző hatása. ⁹² Ilyenfórmán, az általa, illetve róla írt levelek részleteiből kell megpróbálnunk összeállítani Fraxinus töredékes voltában is tiszteletre méltó arcképét. Ha tehát a következőkben sorra, egyes vonásait vesszük szemügyre, az nem az egész szétboncolása értelmetlen elemekre, hanem a lehetőségek adta egyetlen megközelítési mód.

Fraxinus kora egyik legjobb egyeteméről, világlátás és tanulmányút(ak? krétai praxis?) után⁹³ a korabeli orvostudomány teljes és jó fegyverzetében, könyvekkel jól felszerelve lép elénk, magabiztosan, öntudatosan. Meghunyászkodás nélküli emberi és orvosi öntudata azonban szerénységgel párosult: „Hűségben és igyekezetben nem győz le egy orvos sem. Képzettség és tudás tekintetében mindenkinek engedek.” [62] „Tiszteletben tartom mások véleményét,” [67], „... szégyellem munkámat rájuk erőltetni.” [67] A bánné asszonynak (!) jogtalan cselekedete miatt „úgy válaszoltam, amint megérdemelté” [57]. „Minden hűséget, szorgalmat, igyekezetet latba vetek, de az eredményt egyedül Istenre bízom. Vajha Aesculapius lennék!” [71] Az elért eredményt sem tulajdonítja magának: „A jó és nagy Isten, Jézus Krisztus által tette egészségessé őt, én csak szorgalmas szolgája voltam” [79], „saját kezemet Isten kezeként használom” [56], „Isten nagy betegségeket gyógyít, az orvos Istennek szolgája.” [102/a] „Ha nem akarja, hogy ... egészséges legyen, vesse meg, nevesse ki, tartsa hamisnak az orvos kegyes buzdításait.” [63] „... tudják, ki lova-fia vagyok ... mit tettem, és mit kell tennem.” [113].

A klasszikus és korabeli, elismert orvosi szakemberek műveit újra és újra elolvassa, hivatkozik rájuk, egyeztetni, személyi véleményüket (Hippokratész [59, 67, 79, 85], Aesculapius [71], Galenos [85], Cincius [52], Propertius [67]): „mind a régi, mind az újabb kori orvosok kiváló írásait átlapoztam” [46]. Tudása azonban nemcsak a tekintélyek tiszteletén és ismeretén nyugszik, írásai jelzik jó értelemben vett kísérletező kedvét, s mindenekelőtt jó megfigyelő-, tapasztalatára alapító készségét: „a tapaszt-

⁸⁸ „azt a hírt kaptuk, hogy a pestis Pozsonyban kegyetlenül grasszál” Ortway IV, 399.

⁸⁹ Ortway IV, 399–400.

⁹⁰ Mindenképpen téves tehát Kárffy, 109 adata, aki 1565-ből keltezi utolsó levelét.

⁹¹ Fraknói, uo.

⁹² Csavrakov, Georgi: *Balgarszki manasztiri*, Szófia, 1978, 151.

⁹³ Adatok: Itália, görögök [45], Calabria [56], Kréta [71] valamint Gyalui Torda Zsigmond idézett levelében: „qui in Creta insula agit” (1548), és Oláh Miklós levelében (1556. V. 12.): „Görögországban, ahol sok éven át élt, mindmáig sok város, község és falu nagyon dicséri őt az orvoslásban való kiváló jártasságáért.” [119]

talatok, érvek és tekintélyek győzedelmet ígértek” [67]. „elhagyván az észokokat és a tekintélyeket, a tapasztalatban bízom” [67]. Adott esetben viszont orvosi meggyőződését tekintélyekkel szemben is védi: „nyíltan szembeszállok nézetével” [67]. Arra érdemes orvoskollégák tudását mindig szívesen elismerte, méltányolta, nemegyszer kikérte véleményüket, javaslatukat tiszteletben tartotta, megfogadta: „Kérem, üdvözölje [Bécsben] a Kiváló Doktor Urakat” [56], „Őnagysága hozza magával [Bécsből] a két kiváló doktort, Pétert⁹⁴ és Józsefet, vagy én megyek el s a kiváló doktorokkal egybevetném megítélésemet” [51], „a királyi orvosok előírta orvosságokat alkalmaztam” [112], „Cornax doktor . . . csodálatos mester. . . őt kell Bécsből megszerezni, minden más, még királyi és akadémiai orvosok előtt is.” [156] Jó példa még az a levél is [157/a], melyben maga helyett bizonyos N. Lajos doktort ajánlja Nádasdy titkára gyógykezelésére. Az etikus orvosi magatartás egyik próbaköve a consilium. Mások véleményét kérve az orvos a maga tudását, eredményeit, véleményét bocsátja bírálatuk elé, nagyobb tudásukat, vagy — az adott esetben — nagyobb objektivitásukat elismerve: „magam Sárvárott várom Őnagyságát a jeles doktorokkal együtt” [52], „úgy vélem ugyanis, hogy hat éles szem többet lát kettőnél.” [51] Az orvos-egyéniség igen lényeges vonása a betegekkel való bánásmód is. Orvosi hitvallása: „. . . amíg élek, mindig az emberek javát szolgálom” [51] „. . . belőlem nem fog hiányozni sem a szorgalom, sem a hűség és orvoslás. A sikert Istenre kell bízunk. Mi nem hagyjuk cserben magunkat, remélem, Isten sem fog cserben hagyni bennünket” [56] „. . . az orvos Isten szolgája. . . készen állok, orvosságokat adok, éjjel-nappal szolgálatban vagyok, de az eredményt Istenre bízom” [102/a] — nem volt üres, szóvirágos beszéd. Tudjuk, hogy lázas-betegen is ment betegét gyógyítani [140], más esetben viszont súlyos beteg pozsonyi polgár betegeit nem hagyta ott a tisztelt, szeretett főrangú úrnő kedvéért. [164]. Ha ellenben módja volt rá, sietve ment Sopronból, Pozsonyból Sárvárra Kanizsai Orsolya, Nádasdy Ferenc vagy Nádasdy Anna orvoslására.⁹⁵

Az Itáliából hazatért fiatal, de nem kezdő orvos egy ládarakomány könyvet hozott magával, amit Erdődy bánné „fűszerkamrájában visszatartott”. Így akarta ugyanis Fraxinust arra kényszeríteni, hogy őt lorettói zárandoklatára elkísérje [57]. Föltételezhetjük, hogy felháborodott tiltakozása, Nádasdy Tamásnak írott kérései („Gondoljon Nagyságtok könyveimre” [53]) és panaszai végül is eredményre vezettek, és visszakapta kincseit, mert — mint írja — „mit is csinálnék, ha nem beszélgethetnék elhunyt mestereimmel” [67]. Könyvei katalógusát sajnos nem ismerjük, csak hivatkozásaiból sejtethetjük, hogy a fentebb idézett szerzők művei mellett a peripatetikusok [71], Arisztotelész [72, 85], Horatius [71] és egy vigjátékíró [113] munkái is szerepelhettek köztük. Ismeretes viszont kortársa, és leveleiben „kedves atyám és uram” vagy „kiváló György úr”-ként emlegetett Perneszi György⁹⁶ könyveinek elhunytja után, 1560. május 9-én készült leltárjegyzéke⁹⁷ („Ratio et Numerus librorum domini Georgy Pernezyth”) s ebben az ugyanazon év október 14-ről származó bejegyzés: „Doctor Gaspar⁹⁸ kezebe attam 14 die octobr[is] Egy orwossagrul walu könywet. Mikor uram [N.T.?] ew nagsagja Betegh wolt etc. Az Sarwary Tarhazbol.”

⁹⁴ Nádasdy Tamás három évvel későbbi (1557. XI. 25.) levelében is említi a bécsi Péter doktort. Károly, Szalay i. m. 20.

⁹⁵ „. . . tüstént repülni kezdtem Sárvár felé” [131]; l. még: [137, 142, 213, 214].

⁹⁶ l. erről Szabó T. A. és Sz. Tóth M. tanulmányában kifejtett, eltérő véleményét is!

⁹⁷ Kovács Sándor Iván, 1962; Borzsák I., 1962; Varjas B. 1964, 276.

⁹⁸ Fraxinus ekkor már Pozsonyban élt!

III

A Fraxinus munkálkodása előtti időszakban már gyakran betegeskedő Kanizsai Orsolyát a levelekben név szerint nem mindig említett „*híván doktorok*”⁹⁹ vagy nagyasasszonyok tanácsa szerint kezelték.¹⁰⁰ 1540. szeptember közepén az ekkor 19 éves Nádasdy Tamásné még ezt írja: „*Szerelmes uram, szolgálatomat írom kegyelmednek, mint szerelmes uramnak továbbá én egészségben vagyok, kit kegyelmed felől es kívánnám hallanom.*”¹⁰¹ Az 1542–1550 közötti időszak levelei viszont sok és gyakori betegségről tudósítanak.¹⁰² Sógornője, Majláthné Nádasdy Anna ezt írta neki 1547. július 16-án: „... *Továbbá szerelmes asszonyom, értem a Kd betegességét is, kit bizon nagy szívem szerén[t] bánok és vigassza meg Kdet az úr Isten az nagy jóvoltából.*”¹⁰³ Később, 1550-ben pedig testvérének, Nádasdy Tamásnak így ír: „... *mert immár vagyon két esztendeje, hogy ő kme felől én jó egészséget nem hallottam, hanem mindenkor azt hallottam, hogy beteges ő kme.*”¹⁰⁴ Az 1551-ben és 1552 első felében írt leveleikben viszont nem esik szó betegségről.

Az alkalmi, kisebb betegségektől eltekintve, még a szinoptikusan vizsgált levelek alapján is nehéz lenne választ adni arra a kérdésre, hogy mi is lehetett Kanizsai Orsolya azon betegsége, ami házasságuk első időszakának gyermektelenségét okozta,¹⁰⁵ s ami elsősorban szükségessé tette Kőrös Gáspár udvari orvosként alkalmazását. Nehéz pedig Fraxinus leveleinek tapintatos fogalmazása, a korabeli terminológia homályossága és betegségének többretű oka miatt egyaránt. (Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha egyrészt valamilyen nőgyógyászati természetű betegsége,¹⁰⁶ másrészt a felelős helyzetben lévő fiatalasszony ura gyakori és tartós távolléte miatti elhagyatottság érzésére,¹⁰⁷ mint pszichikus okra gondolunk, amelyek egymás hatását még fokozhatták is. Valószínűleg tartós gyermektelenségükben került sor — mint a család más tagjai, úgy a fogságba került Majláth István, Gábor fiának is magukhoz, Sárvárra vételére is¹⁰⁸ (kb. 1545-től Sárvárott van már!). és a levelekből úgy tűnik, hogy örökbefogadására is komolyan gondolhattak.¹⁰⁹)

⁹⁹ „... *nem mondja az doktor*”, Kanizsai O. levelc. 1542. Károlyi, Szalay i. m. 73.

¹⁰⁰ I. Sárkány Antal 1552. júl. 31-én kelt levelét (Komáromy A., 1910, 526–527). Így tudjuk pl. hogy még 1555-ben is Dersffy Istvánné, Potentiától kapott kölcsön Nádasdy Tamás egy orvosló könyvet. „*Könyörgök te Kegeyelmednek, hogy te Kgyd iratná igen hamar le, mert [. . .] ha házam népének [. . .] mi nyavalája történi [. . .] egyéb doktor nem keresek, hanem csak ezt a könyvet veszem elő és minden doktorságot csak ebből késértek.*” (Magyar-Kossa, MOE I. 98.)

¹⁰¹ Mályusz E., 1923–27. 10. sz.

¹⁰² Mályusz i. m. 24. sz. (1542. aug. 19.): Károlyi, Szalay i. m. 76, 126, 130, 142–144, 145.

¹⁰³ Károlyi, Szalay i. m. 126.

¹⁰⁴ Károlyi, Szalay i. m. 142.

¹⁰⁵ Fraxinus leveleiben a következő betegségekről, ill. tünetekről esik szó: meddőség [67], rendellenes vérzések [43], aranyér [57], orrvérzés [?] epehánzás [59], méh „daganata” [62, 68, 71]; majd később mellgyulladás [96, 100], mellhártyagyulladás [131, 132], köszvény [191], malária [214].

¹⁰⁶ Ezt igazolná Batthyány Ferencné, Bánffy Kata levélrészlete is, ki — mint Takáts Sándor írja — „*egy ideig a nádorispánnét is gyógyítgatta*”. 1547-ben írja Kanizsai Orsolyának: „*Stiriából és Ausztriából sok vendégünk volt Szalonakon. Tudván az kegyelmed betegségeit, mindenkitől orvosságot tudakoztam. Az egyik úr adott is orvosságot a kegyelmed betegségére*”, de választ sem várva, gyógyító asszonyt küld neki „*az ki afféle betegségről az mátráról tudna*”. (Takáts S., 1982, 106.)

¹⁰⁷ vö. az 1554. IV. 17.-i levélben írott böles tanácsaival!

¹⁰⁸ Először 1545. XII. 22-én: „*Én Istennek legyen hála, egészségbe vagyok Gáborral egyetembe*” (Károlyi, Szalay i. m. 76.) L. még uo. 78, 82, 83, 84, 90, 133, 134 és bevezetés XVII.: „*Hogy nekik egész 1555-ig gyermekük nem volt, Mayláth Gábort vették magukhoz s azt úgy neveltették, mintha saját fiuk lett volna.*”

¹⁰⁹ Édesanyja, Majláth Istvánné. Nádasdy Anna leveleiből vett idézetek tanúsítják ezt. Nádasdy Tamásnak: „... *mert bizonyával méltóbban valhatja Kdet atyjának és az én szerelmes asszonyomat anyjának, hogy nem mint minker*” 1548. IX. 23., Károlyi, Szalay i. m. 136; „... *ő kme [= Kanizsai O.] engedelme nélkül én csak fiamnak sem mondom, mert hogy az én szerelmes uram is örökké ő kmének adta és ajánlotta*” (u. akor, uo., 137). 1549-ben engedélyt kér Kanizsai Orsolyától, hogy fiát láthassa (uo., 141). Nádasdynének Fogarásból 1550. IX. 25-én pedig ezt írja: „... *az Ktek ott künn levő fiával egyetembe*” (uo., 144). Majláth István 1551-ben halt meg fogságában.

Elképzelhető Gáspár doktor optimizmussal és magabiztossággal vállalt feladatának súlyossága és kényessége. Bizonyára nem ok nélkül írta: „*inkább legyen tíz férfi betegem, mint hogy egy beteg nőt kelljen kezelnem*” [89]

Nyugodtan mondhatjuk, hogy feladatát mintaszerűen, etikusan [51] és eredményesen oldotta meg. Valóságban azonban nem volt ez egyértelmű. gyors diadalút. Érdemes leveleiből nyomon kísérni biza-kodása, elcsüggedése, Nádasdy Tamáshoz fűződő barátságának hőfokingadozásai, „repedései”: a keze-lés hirtelen megszakítása (Nádasdy tilalma miatt?), majd újrakezdése, s ezekkel párhuzamos távozási-maradási szándékának időbeli alakulását:

1553. október 18-án nem méltányolt igyekezetéért tesz szemrehányást Nádasdynak.

1553. november 1-én „... nagyon *aggaszt* a Nagyságos úrasszony változó és veszélyes egészségi állapota.”

1554. április 26-án „Nagyságos Úrnők *egészsége*sebb a farkashalnál.”

1554. június 4-én panaszkodik, hogy Nádasdy távollétében nem tartják meg felesége gyógyulása érde-kében adott utasításait.

Úgy tűnik, hogy 1554. szeptember elején Nádasdy nem engedélyezte vagy leállította a javasolt belső (intrauterin?) kezelést: „A Nagyságos Úrnő *kezelésével kapcsolatban megértettem Ónagysága szándé-kát, de fájlalom, hogy ez a nagyon szép és alkalmas idő gyógykezelés nélkül múlik el* [67] ... *mi mást is csinálhatnék, ha már nem gyógyíthatok* ... [67].

Majd arról ír, hogy „a Nagyságos Úrnő *kezelése hosszú időt igényel*” [69], „*csak nagy fáradozással és hosszú idő múlva fog lelohadni*” [71].

1554. november 26-án szkeptikusan írja: „*igyekezni fogok Ónagyságának szolgálni, ha ugyan szolgál-a-tom valamit elérhet nála.*” Ugyanebben a levélben kéri Nádasdyt, hogy „a jövő évre *szerezd*tesse *mást helyettem* ... *vannak kiváló orvosok* ... *[vagy] ott van Itália, ahonnan kiváló szellemeket kül-denek, mihelyt Ónagysága kívánja*” [72]. Mégis a következő.

1554. december 5-i levélben már a kezelés újrakezdéséről ír, de így fejezi be: „*szerezd viszont azt, aki téged szeret.*”

Az év végén, vagy a következő év elején mégis elmegy „*Batthyány Nagyságos Urunkat*” gyógykezelti.

Onnan írja: „*Szívesen visszatérnék Sárvárra, de a barátságos ember iránti érzésem még tovább itt-tartóztat.*” [78]

1555. január elején visszatér Sárvárra, azonban

1555. január 19-én kelt levelében Kanizsai Orsolyáról, betegségéről, kezeléséről egy szó sem esik.

1555. március 15-én „*amikor Ónagysága akarja, a daganat kezelését szívesen megkezdjük.*”

1555. július 1-én Sárkány Antal és még három társa Nádasdynak írott levelükben bírálják Fraxinus orvosi tevékenységét [83]. Ez joggal okozhatott Fraxinusnak „*nagy lelki fájdalmat és szomorúságot*” [84],

(1555. július 4) csak az vigasztalja, hogy Nádasdy nem adott helyt a vádaskodóknak, hanem „*embersé-ges leveler*” küldött (ez a levél nem ismeretes), „*amely tele van kedvesséssel irántam*” [84], atyai in-telmeit elfogadja [84]. (Fraxinus nyilván sejti, honnan fúj a szél, erre céloz a „*fogom a farkas fülét*” szólással, s az illetékteleneket, hozzá nem értőket gúnyolja ki híres, magyar nyelven írott anekdotájá-val.) Ebben a levélben ír először Nádasdy né régóta várva várt terhességéről [84]. Ez időszakból Kanizsai Orsolya leveleiből csak kettőt ismerünk. 1555. „*Bódogasszony napján*” így ír: „... *az lá-baim most igen dagadoznak, az mint szokott efféle embernek lenni.*”¹⁰⁰

1555. július 13-i leveléből úgy tűnik, hogy a szülés időpontját korábbra (augusztusra) gondolta, de

1555. szeptember 23-i levelében már módosítja föltételezését, egy hét múlva közli számítását, mely sze-rint október 10-re várható a szülés napja. (Orsolya asszony így tudósít: „... *mert bizony mind az új vendémem várakottam, nem tudom hova lén el, immár nem tudom, mikorra kell várnom, de valami-korra Isten adja, akkorra kell várnom.*”¹⁰¹

¹⁰⁰ Károly, Szalay i. m. 93.

¹⁰¹ uo. 94.

- Október 6-án született meg Nádasy Ferenc,¹¹² ezt Fraxinus 7-én kelt levelében [92] már hírül adja a nádornak. Elföltött örömében már Sárkány Antal újabb intrikája sem érinti (l. S. A. október 7-én írt levelét! [91]): „*Barátom — írja a nádornak! — emlékezzél Gáspárra, öreg szolgálóra.*”
1556. január 1-i levelében finoman, de élesen gúnyolódik Sárkány Antal áskálódásán: „... *helyesen mondta az én kedves társam, Sárkány, hogy soha senki sem gyógyult meg általam... mivelhogy egyedül Isten távolítja el a betegségeket*” [102/a].
1556. március 20-i leveléből kiderül, hogy Nádasy Ferenc betegségével és kezelésével elégedetlen udvarbélieknek¹¹³ („*akárki lett legyen is a hírvivő, hamis hírt vitt*” [113]) sikerült felpiszkálni Nádasy Tamás atyai aggodalmát, amit Fraxinusnak írt (elveszett) levelében kifejezésre juttatott. Gyorsan és magabiztosan reagál:
- (1556. március 20-án) „... *nagyon csodálkozom, hogy Ónagyságának annyira nem tetszik az én — megítélésem szerint — biztosan figyelő, szeretetteljes, szorgalmas munkám*”, utoljára azonban keserűen kifakad: „*Még végre engömet... gyermekesztűvé tévsznek az enyémmök*” [113] (l. Sárkány Antal 1556. március 31-i levelét! [115]).

Minden bizonnyal munkájának eredményessége, a család és a fiúörökös iránti hűséges szeretete erősebbnek bizonyult az intrikáknál. (Meglepő, hogy ezt a Sárkány Antalt¹¹⁴ több előző és egy későbbi levelében meleg elismeréssel említi: [67. 70/a, 85. 102/a, 142]. Ennyire félreismerte volna?)

1556 tavaszától kezdve Nádasy Tamás és Fraxinus kapcsolata ismét elhidegül. Fraxinus stílusa és aláírása hűvösebb lesz, szemrehányásokkal illeti a nádort [118]: „*légy viszontszeretettel Gáspár szolgáló iránt*” [118], „*nem értem, mit takar mély hallgatása*” [126]. Az 1556. október 30-i levélből kiderül [125], hogy Nádasy nem vele kezelte magát, kapcsolatuk megromlását Fraxinus szóvá is teszi. Ezeket a leveleket már nem Nádasy udvarából írta: ez idő tájt költözött Sopronba. Távozása azonban nem volt szakítás Nádasyékkal: 1557-től kezdve megint a régi meleg hangnemben íródnak Gáspár doktor levelei („*régi szolgáló, Gáspár*” [142]), a jó viszony újra elbírja a szemrehányást is [142]. Fraxinus számos alkalommal rövidebb-hosszabb időt tölt Nádasydnyé, illetve a kisgyermek betegsége miatt, főként Sárvárott, ezekről rendre beszámol a nádornak. Sőt, kapcsolatuk úgy megerősödött, hogy a nádor Bécsbe hívó levelének pozsonyi súlyos betegek miatti visszautasítása sem okozott törést kettejük között [164]. Ebben az időben bízta meg Fraxinust a fentebb említett világi és egyházi nagyságok jórésztének kezelésével is.

Izgalmas kérdés, jó lenne tudnunk, de a levelezés fele hiányozván, csak találgathatjuk a választ, mi fűzte és tartotta össze Nádasy Tamást és Kőrös Gáspárt? Fraxinus leveleit és a Nádasy-uradalom főembereinek — pedig kivétel nélkül nemesemberek, Perneszi György még művelt humanista is! — Nádasyhoz írott leveleivel összehasonlítva szembeszökő a különbség.

Leveleik többsége magyarul íródott; tiszteletteljes, alázatos hangnemükből kiérződik az alá-fölérendeltségi viszony. Hivatalosak, a fontos mondanivaló közlésére szorítkoznak, bizalmas hang, élcélődés, tegezés nem fordul elő bennük. Fraxinus levelei ezeknek éppen ellentétei. Itt a mintegy harmincéves korkülönbség ellenére két, majdnem egyenrangú ember áll egymással szemben, szinte barátként. Vajon mindkettejük itáliai emlékei, egyetemi végzettsége, humanista műveltsége miatt? Gáspár doktor bizalmi feladata miatt? Hálából eredményes orvosi munkájáért? Hasonló vallási meggyőződésük miatt, hiszen felekezethöz egyikük sem köthető? Vagy Nádasy megsejtette Fraxinusban a magához méltó nagy szellemet? Pedig viszonyuk nem volt mindig felhőtlen. A levelekből — mint láttuk — több derűre-ború időszak követhető nyomon. Fraxinus — és minden valószínűséggel Nádasy is — sokszor kíméletlen őszinteséggel írta meg véleményét, s mégis mindezt, ezenfelül még az udvari emberek intrikáit is elbírta, túlélte kapcsolatuk. Fraxinus tehát semmiképpen nem alkalmazott, inkább barát, munkatárs, akire felesége gyógykezelésén túl világi és egyházi méltóságok orvoslásának kényes föladatát éppúgy rábízhatta, mint fontos és körültekintést igénylő diplomáciai feladatok elvégzését. E titkos

¹¹² uo. 94.

¹¹³ „... az udvari emberek levelei vádaskodók.” [107]

¹¹⁴ Payr, 1924. I. 56.

küldetésekről nem sokat tudunk, egyes leveleinek nehezen kihüvelyezhető részei valószínűleg rejtett értelmű tudósítások.

Természetesen a fiúgyermek megszületése után az ő óvása, szükség szerinti kezelése lett Gáspár doktor elsődendő feladata. A gyermek ótváráról, ágyéki mirigyéről, fogzásáról nemcsak Fraxinus¹¹⁵ és Sárkány, hanem az édesanya leveleiben is bőségesen olvashatunk.

Anyja és gyermekén kívül a nádor és nővére (Majláthné, Nadasdy Anna¹¹⁶) a távolabbi rokonság (Erdődy [45, 46, 102/a], Balassa [112, 116]), valamint kora számos főrangú emberének és főpapjának (Révay [116], Csáky [80], Csorom [67, 112], Batthyány [67, 78, 79]) s végül a Nadasdy-uradalom munkatársainak (Perneszi, Sárkány, Paksi, a dajka stb.) kezelése mind-mind az ő gondja volt (l. fentebb, a mozgásterületéről írottakat). 1555. január 16.-i levelében említi [79], hogy a hozzá fordulóknak ingyenes tanáccsal szolgált, ami egyértelműen arra utal, hogy személyválogatás és ellenszolgáltatás nélkül mindenkin készségesen segített, nemcsak a főrangúakat orvosolta.

Fraxinus a jelzett területen sokat és gyorsan mozgott. 1554-ben úrnőjével együtt tett útja megpróbáltatásait jó humorral írta le [54]. A „*végvidéki orvos*” közlekedési biztonságára éles fényt vet 1557. szeptember 10.-i levele, melyben urát értesíti, hogy készséggel elmegy a püspök gyógykezelésére Sümegre („*a régi barát életéért minden kockázatot vállalni kell*”), de csak akkor, ha előbb kezes levelet kap: „*ha véletlen sors folytán a törökök kezébe esnék, a Főtisztelendő püspök köteles engem saját költségén egy hónap időtartamán belül kiszabadítani a fogságból*” [142]. Más alkalommal kis híján el is fogták Hamza bég törökjei, Paxi úrral együtt. „*Másnap visszatértem Pozsonyba, de még most is remegek, ha eszembe jut, milyen veszélybe voltunk*” [142]. Ilyen lehetett az orvosi működés a végeken!

IV

Fraxinus *jogi helyzetét* pontosan nem ismerjük. Sárvári munkássága kezdetén írott levele (1554. március 9.) arra utal, hogy csupán szóbeli egyezség született Nadasdy Tamás és öközötte, s ezt mindketten elégségesnek tartották: „*Ami a köztünk lévő megegyezést illeti, sohasem akartam semmi egyebet az Önagysága által adott szónál. Szükséges ugyanis, hogy az ember, míg csak él, higgyen a másiknak. Ezért semmi kétségem nincsen az egymással kötött megegyezés felől. . .*” [53]. 1554. november 26.-i [72] leveléből kiderül, hogy egyezségük az év végéig szólt, s nyilván évenként, ismételten megújították, mert 1556. elején újra említi: „*éves szerződéseim csaknem a végére jár. . . elhatározásom, hogy véget akarok vetni az udvari életnek*” [106]. Annyi biztos, hogy minden hullámozás és vihar ellenére Nadasdy Tamás familiárisai¹¹⁷ között is megkülönböztetett helyzete volt. Jól látható ez abból is, hogy Lékán a jegyzőket kitessékelve azok volt szobájában rendezkedett be, munkája elsőbrendű és fontosabb voltát hangsúlyozva [56]. Helyzetét, megbecsülését az a baráti viszony is jellemzi, mely a Nadasdy-uradalom főbb embereihez fűzte. Itt elsősorban Perneszi Györgyöt kell említenünk („*kedves atyám és uram*”, „*kiváló György úr*”, „*Perneszi atyánk*” [51, 52, 57, 59, 78, 131, 132]), kinek betegségében — minden bizonnal vesekövei voltak — kezelőorvosa is volt, könyvtárát használhatta. Barátságuk oly erős lehetett, hogy az a — Perneszi származására utaló, a „*tör*” (itt „szláv, szlávón”: vö. Tótország=Szlávia) és a latin „*totus*” közötti — gúnyos szójátékot [43], betegségére célzó élcelődést is elbírtá [59]. Sárkány Antalról fentebb már volt szó, a levelekben Sennyei Ferenc,¹¹⁸ Paksi János,¹¹⁹ Kövér Márton és „*a ki-*

¹¹⁵ Nadasdy Ferenc betegségei: bőrbetegsége (ótvár?!): [104, 106, 108, 109, 156], lágyéki kelése [112, 113, 114], fogzása [127], köhögés [191], hideglelés [214, 215, 216, 222].

¹¹⁶ A Károlyi, Szalay közölte levelekben „Asszonyom”-ként említetik 1545—1557 között: p. 75, 100; a Fraxinus levelekben: [137, 139, 140]

¹¹⁷ Erről l. Takáts S. 1982, 155 és egyéb munkáiban is, passim.

¹¹⁸ *M. Tört. Tár* 1911, 105 (XII.)

¹¹⁹ uo. 1910, 517, (XI.). A levelekben „Paxi”.

váló Botka uram” [43, 46] említettnek leggyakrabban, viszont feltűnő módon az akkortájt Sárvárott élt vagy ott megfordult nagyságokról nem esik szó.

Arról nincs adatunk, hogy Nádasdyék szolgálatában milyen volt Fraxinus javadalmazása (a számadáskönyvek csak 1540—1550 között adtak ki,¹²⁰ bár Fraxinus helyzetét ismerve kérdés, hogy ennek rendezését a nádor gazdasági embereire bízta-e?¹²¹). 1557. július 9-én kelt leveléből megtudjuk, hogy a házon kívüli gyógykezelésért esetenként díjazhatták, de összegéről ebből sem tudunk meg biztosat.¹²²

Külföldön elsősorban Itáliában voltak barátai („Olaszországban . . . köszöntse nevemben barátaimat” [53]); távozási szándéka bejelentésekor közülük ajánl Nádasdynak utódot maga helyett „minden követ szívesen megmozgatok, hogy Őnagysága udvarában Olaszországból tudós orvos legyen. Ismernek ugyanis engem azok . . . akik érnek valamit és megbíznak ajánlólevelemben” [72]; tudjuk, hogy páduai volt tanára, Fracantianus Antal, egyik gyermekének keresztapja („komám, az olasz orvos” [53] érte közbenjár [43]) és Matthiolushoz is jó viszonyt fűzte.¹²³ Osztrák kollégáit több levelében említi, többnyire elismeréssel [72, 157/a], barátainak, testvérének nevezve maga helyett ajánlja őket, érdekükben szól [221]. A szintén Páduából ismerős Thomas Viennensist viszont felháborodottan szidja egyik levelében, amiért illetéktelenül, képzettség nélkül beleavatkozott Nádasdy Tamás kezelésébe.¹²⁴

Úgy tűnik, hogy soproni, majd pozsonyi házvásárlása — előbbiben Nádasdyn kívül munkatársa, a már említett Sárkány Antal is segítette — nemcsak azért volt fontos, hogy Szegedről menekült szüleit (édesanyját) és testvérét (testvéreit?) otthonhoz juttassa, hanem azért is, hogy kezdettől fogva meglévő, vagy korán kialakult önállósulási szándékát megvalósíthassa. Erről nemegyszer gorombának tűnő őszinteséggel nyilatkozik: „ . . . én ugyanis arra törekszem, hogy ne legyek udvari ember, mint ezt többször megmondtam” [72], „véget akarok vetni az udvari életnek” [106]. Ebben Bálint Sándor méltán látja a szegedi késő középkori renaissance polgárhagyományokból táplálkozó és Itáliában csak megerősödött igényét a szabad életformára.¹²⁵ Mindenestre ebben is elsők között járt hazánkban. A soproni és pozsonyi polgárok kezelését nem kevesebb — ha lehet, még több! — szorgalommal és odaadással végezte. 1558. október végén a nádor kérte, hogy haladéktalanul menjen Sárvárra, beteg hitveséhez. Fraxinus nem hagyja cserben szeretett, volt úrnőjét, de csak levélben ad tanácsot, nem indulhat, mert — úgy mond — pozsonyi súlyos betegeit nem hagyhatja segítség nélkül [164].

Nem volt ritkaság abban a korban, hogy kiváló orvosokat *diplomáciai feladatokkal* bíztak meg.¹²⁶ Fraxinus leveleiben erre mindössze két utalást találhatunk [95, 164, ?170], minden bizonnyal azok bizalmas, titkos jellege miatt. Egyáltalán nem esik szó egy olyan küldetésről, melynek eredményes lebonyolításáról más forrásból értesülünk. Somogyi Péter vágsellyei tanító — aki Botta szerint a későbbi Méliusz Péterrel azonos — ismételt fogságbóli kiszabadításában — nyilván Nádasdy Tamás intenciója szerint — Kőrös Gáspár működött közre. (A feladat bizalmassága mellett ezt avval is magyarázhatjuk, hogy Fraxinus ekkor már Pozsonyban lakott, ahol szóban is megtárgyalhatta Nádasdyval.) Somogyi Péter [146/a] naplója éles fényt vet Gáspár doktor magatartására, emberi vonásaira. Tágabb értelemben e címszó alá vehetők azok a *tudósítások* is, melyeket a nádor Fraxinustól kapott korabeli eseményekről [47, 142], járványhelyzetről [43, 47, 220], Pozsonyban történekről, illetve hallottakról [126, 142, 213, 214], s legfőképpen a törökök hadmozdulatairól, készülődéséről [46, 104/a, 110, 124/a, 126, 142].

Fraxinust Gregoriancz Pál győri püspök „*valdē durus ungarusnak*”, azaz nagyon kemény magyarnak jellemezte Nádasdy Tamásnak 1560. november 28-án írt levelében. Ezek a tudósítások is a békét szerető

¹²⁰ Kumorovitz, Kállay, 1959—1968, I—II.

¹²¹ Egyetlen utalása a [106] levélben, ahol kéri, hogy egy bizonyos vásárlás „*fizetésem számlájára*” történjék.

¹²² [140] és „*Balassa nagyságos úr . . . pénzére nem szorulok rá*” [116].

¹²³ [71] és Botta i. m. 64.

¹²⁴ [67] l. még Fraknoi: Révay . . . 30., és Veress FRH 50.

¹²⁵ Bálint S. 1975, 75—76.

¹²⁶ Pl. a 17. század elején Jeszenszky Jánost. Demkó i. m. 233-4.

és békére vágyó¹²⁷ orvos „csekély hazánk, melyet majdnem felfalt az ellenség” [59] iránti aggodalmából táplálkoztak.¹²⁸

Nádasdynak nádorrá kinevezésekor hízelgő szavak helyett ezt írja: „Nagyságos Uram, ne feledkezzél meg kötelességedről. A vállalt nehéz munkát Krisztus teszi majd könnyebbé számodra, ha kényelmedet megvetve igyekszel segítségére lenni meggyötört hazánknak” [59].

Külön ki kell térnünk Oláh Miklós érsek és Fraxinus kapcsolatára. Az érsek 1556. május 12-én kelt levelében Pozsony előljáróinak igen melegen ajánlja Gáspár doktort városi orvosnak, „mivel — írja — mi magunk is tapasztaltuk tudását és jártasságát, mivelhogy néhányszor éltünk munkájával és tanácsával”. Legfontosabb érve Gáspár doktor mellett: magyarsága. Idézem: „Sok egyéb félnél, akik mind külföldiek, és az idegen doktoroknál méltán kell előbbre helyezni. Hiszen ki ismerheti jobban a magyaroknak vagy a természetét, vagy erkölcsseit, vagy vérmérsékletét, avagy még a betegségeit is, mint a magyar ember, különösen ha... tanult. Számára ismeretes lesz az egész életmód és minden életmegnyilvánulás, a táj és az éghajlat s végül bármilyen dolog használatának szokása”.¹²⁹ Úgy tűnik, hogy jó emberi és orvos-beteg¹³⁰ kapcsolatuknak nem volt ártalmára Somogyi Péter — lényegében Oláh Miklós intenciói ellenére történt — kiszabadítása (1557—58) sem, mert az érsek 1563. június 3-án kelt leveléből [225] arról értesülünk, hogy Fraxinus soproni házát nővére, Oláh Ilona [130/a] számára szeretné megvenni. Ez az adás-vétel valószínűleg lebonyolódott, mert az érsek ugyanazon év június 30-án kelt levelében már mint befejezett ténnyt említi [226]. Azt nem tudjuk, hogy Fraxinus — mint az érsek első levele jelzi — járt-e ez ügyben Sopronban (néhány héttel halála előtt!), mert ezen évek jegyzőkönyvei hiányoznak a Soproni Levéltárból.

Szét kell oszlatnunk egy Kőrös Gáspárral kapcsolatos szép tévedést, mely valószínűleg Bencze 1959. évi cikke óta kísért, és Bálint Sándor, Botta István, Szabó T. Attila műveibe is átment. *A sárvári gyógyfüves kertről*, Fraxinus alkotásáról, gyógynövények nagybani termeléséről van szó: „A gyógynövények szakszerű termesztése azonban Gáspár Doktor Sárvárra érkezése után lett igazán országos hírűvé. Nádasdyék a doktornak a vár déli felében külön lakosztályt rendeztek be, s rábízták a kert irányítását is. Kertészük Kerty István volt, aki Gáspár doktor utasításai szerint munkálkodott. Az itt termelt gyógynövények nemcsak itthon váltak keresettekké, hanem szekérszámra hordták azokat Bécsbe és Krakkóba is.”¹³¹ Bencze: „Sárváron gyógynövénykertet létesített, és a levelezésükből [Nádasdy—Fraxinus] kiténik [? G. T.], hogy Kerty István¹³² nevű kertézmestert vett maga mellé, aki nagyon jó szakértő volt.”¹³³ Még szélsőségesebben fogalmaz 1959. évi munkájában: „csakhamar Bécsbe is eljutott a híre [hatalmas sárvári gyógynövény kertjének] és szekérszám vitték-hordták a sárvári gyógynövényeket Bécsbe és Krakkóba.”¹³⁴

Evvel szemben mik a tények? Sárvárott volt kert, már Fraxinus ott-tartózkodása előtt is [45]. E kertben (különleges) gyümölcsöket (is), korai zöldségféléket termeltek.¹³⁵ Gyakran van szó Nádasdy Tamás, Kanizsay Orsolya, majd később Nádasdy Ferenc leveleiben arról, hogy ezekkel kóstolóként, különlegességgként, primőrként a királynak, királynőnek és más főrangúaknak kedveskedtek. Virágok is voltak e kertben (ezek egynémelyikét gyógynövényként is használhatták). Takáts Sándor munkájá-

¹²⁷ „... híresztelik, hogy a jövődő békekötés 7 évre fog szólni. Adná Isten, hogy 70.000 esztendőre kössék meg.” [47]

¹²⁸ vö. Nyáry Pál (1606): „... nincsen nekünk több hazánk ennél, ha ezt is elvesztjük, nem ad senki országot nekünk.” (Benda, 1975, 43.)

¹²⁹ Vida—Grynaeus 1988, 162—166. Vö. ezt a győri püspök fentebb idézett jellemzésével (MOE I. 244).

¹³⁰ Fraxinus utójára 1562. I. 20.-i levelében említi [220]: „... visszatértem a főtiszteendő esztergomi úrtól.”

^{130a} Oláh M. *Hungaria* c. művében (p. 53) Máté, Orsolya és Ilona testvéreit említi.

¹³¹ Botta 67, 69; Bálint S. 1975, 75. Benczét és Bottát követi Szabó T. Attila is 1978, 27, 45—46.

¹³² A Fraxinus-levelekben neve nem szerepel, csak Takáts Sándor említi (1929).

¹³³ Bencze 1964, 71.

¹³⁴ p. 82.

¹³⁵ Károlyi, Szalay i. m. Bevezetés XI. XXV. és Nádasdy 1551. júl. 31.-i levele. Érdemes egybevethni Török Bálint csurgói kertjével. (Takáts S., 1982, 106.)

ban¹³⁶ — ez a legrészletesebb tudósítás a sárvári kertről — azonban nyoma sincs a szerzők számra termelt gyógynövényeknek. Nádasdy, Kanizsay Orsolya és Fraxinus *egyetlen* levelükben nem írnak a Sárvárott létesített füves kertről — gyümölcsfákról, -bokrokról, zöltségfélékről, dinnyéről, virágokról annál gyakrabban! (Elképzeltetlen, hogy ha lett volna ilyen, és szívügyük lett volna, ne esett volna szó róla!) Ilyen füves kert létesítése, „nagyüzemmé” fejlesztése sokéves munka. Gáspár doktor 1553-tól (?) csak 1555(56?)-ig, Sopronba költözéséig tartózkodott folyamatosan Sárvárott, utána csak megszakításokkal, rövid időkre. Bízvást megkérdendő az is, ha Kőrös Gáspár létesített volna Sárvárott kitűnő füves kertet, vajon könnyű szívvel ott hagyta volna-e alig pár év múlva, utóbb sem ejtve róla egyetlen szót sem, tanácsot, útmutatást sem adva?¹³⁷

E föltevéseken túl *tény az*, hogy gyógykezeléséhez a *legegyszerűbb* gyógynövényeket is Bécsből¹³⁸ hozatta, illetve küldette a nádorról Sárvárra (egyéb orvosságok mellett), vagy maga vette Bécsben: „*kénytelen vagyok Bécsbe menni, orvosságok vásárlása végett*” (rebarbara, manna [56]). A Fraxinus-levelekben — különös módon — aránylag kevés, szám szerint 19 *növényi orvosságról* olvashatunk, ezekből csak három egzotikus növény (fahéj, fahéj virága, narancs). (Részletesen I. Szabó T. Attila és Sz. Tóth M. tanulmányában, e kötetben.)

Nem szabad, hogy meglepszen bennünket ez a korabeli — pl. Matthiolus — növényi orvosságaihoz képest kicsi szám. Nyilván csak azokról esik szó a levelekben, amelyekre betegek kezeléséhez éppen akkor szüksége lehetett.

A nem vagy nem biztosan növényi orvosságokat is Bécsből szerezték be: „*nagyon szükségesek Nagyságos Úrnóm használatára a papírlapra felírt orvosságok, ezért nagyon kérem Önagyságát, hogy a lehető leghamarabb vásároltassa meg* [Bécsben], *és csakhamar küldesse el azokat Sárvárra*” [52]; „*Április nyolcadikán, ha Isten akarja . . . Bécsbe jövök, hogy orvosságokat vásároljak. Vajha lenne valami jó orvosságuk ezeknek a németeknek*” [57], mert „*Sárvárott nincsen semmiféle orvosság, nem is kapható*” [157/a]. Ugyanez évben írja¹³⁹ Nádasdy Bécsből: „*orvosságot is küldtem a dokortul Orsolla asszonnak*”; Julius doktor orvosságát is Bécsből hozzák.¹⁴⁰ Más alkalommal a nádortól kenőcsöket kér a nádorné és a kis Ferkó számára [214]. Míg korábban [56] a Kalábriából magával hozott *mannát* használta, később már Pozsonyból kér Sárvárra újabb adagot [55]. Ezeken kívül még *lignum gallicanum* por [68], ibolyaszínű és rózsaszínű jülep [156] használatáról, illetve beszerzéséről olvashatunk. Két esetben kétségtelenül Fraxinus küld Sárvárról orvosságot a nádornak [82, 92] és egyszer Csoronnának [112]. Draskovics György püspök is kért tőle (1554. aug. 24.) „*abból a fából, mely ellensége a pestisnek*”.¹⁴¹ Az is vitathatatlan, hogy Kanizsay Orsolyától többen kértek orvosságot (vagy csak receptet?), de ezekről nem tudjuk, hogy náluk termelt, s egyáltalán növényi eredetűek voltak-e? A Fraxinus említette növények között van néhány népi jellegű, korábbi századokban és még napjainkban is használt gyógynövény (fülfű, föld füstí, és a magyar néven nevezett szép szőlő). Az elsőről megjegyzi: „*a házak tetején mindig megterem és megél*” [92] s valamivel előbb: „*. . . Bécsben könnyen megtalál minden gyógyszer . . . Sőt, a réteken is tenyészik az orvosságoknak nem megvetendő száma*” [71].

Kétségtelen, hogy Fraxinusnak nagyon alapos botanikai ismeretei lehettek, ennek hátterét, Matthiolusszal való kapcsolatát Botta szellemesen vázolja fel.¹⁴² Sárvárott tartózkodása idején a nádortól festékeket kér „*ad plantulas depingendas*”, azaz növények lefestésére [53], „*várom a festékeket*”, „*nem kételkedem abban — írja később —, hogy a festékeket megkapom*” [55, 56]. Pár levéllel ezután gúnyosan élcelődik Kövér Márton balul sikerült bécsi festékvásárlásán [57]. 1554. április 26-i levelében [62]

¹³⁶ Takáts S. *Emlékezzünk eleinkről* (é. n. [1929?]), 35–46; és uő.: *Rajzok . . . III.*, 356–377.

¹³⁷ Gyógyfüves kertet Komoróczy sem említ a Nádasdy-birtok gazdálkodásáról írott részletes tanulmánya „Kertművelésről” c. fejezetében.

¹³⁸ Esetleg Velencéből is (71): „*Itália is küld majd segítséget.*” [81]

¹³⁹ Károlyi, Szalay i. m. 24.

¹⁴⁰ uo. 59.

¹⁴¹ Takáts S.: *Rajzok . . . III.* 123.

¹⁴² Botta i. m. 64, 67, 77.

pedig némi büntudattal írja: „*Semmiféle füvet nem festettem le. Ha Ónagysága itt lett volna, a lehető legtöbbet rajzoltam volna le. . . Máskor majd lefestem*” [154]. Kétségtelen, hogy 1555. január 7. és 16-i elkéseredett hangulatú levelében említi sárvári tanulmányait, de a dac és elkéseredés szülte utalás oly homályos, hogy abból *botanikai* tanulmányokra (télien?!) következtetni helytelen tűzés lenne. Mindez azonban még *nem bizonyíték* egy sárvári gyógyfüveskert és nagybani gyógynövény termesztés mellett. A Bencze-féle megállapításokat *semmiféle* adat nem támasztja alá!

Nem lényeges kérdés, de mind Nádasdy Tamással, mind Fraxinus-szal kapcsolatban is felvetődött: melyik *felekezethez* húzott vagy tartozott? Éppúgy, mint Nádasdyról, Fraxinusról is eltérő vélemények születtek: katolikus, protestáns (lutheránus), erasmista, humanista.¹⁴³ Payr Sándor táblázatban állította össze, ki tartotta Nádasdyt katolikusnak és ki protestánsnak. A szerzők mindkét csoportjában mindkét felekezettel vannak, tehát nincs alap feltételezni, hogy egyik vagy másik felekezet saját „dicsősége” öregbítésére ki akarná sajátítani a nádort. A megoszló vélemények inkább a korabeli viszonyok bonyolultságát mutatják:¹⁴⁴ Ferdinánd korában az államférfiak közül sokan titkolták vallási meggyőződésüket; még nem volt felszíva a gyűlölködés tüze, a két felekezet hívei békében éltek egymással, sokhelyt közösen használták a templomot,¹⁴⁵ a protestáns szokások és szertartások is még átmeneti állapotban voltak, sokat megőrizve a korábbiakból. Az ún. *interim* és *adiaphoron* viták ideje ez. még Melanchton is reménykedik az egység helyreállításában.¹⁴⁶ S nem utolsósorban: vallási téren Ferdinánd és Miksa között komoly ellentét volt, utóbbi a protestánsokhoz húzott. Ezért nincs értelme Gáspár doktor esetében sem feszegetni ezt a kérdést, leveleiből *kiragadott* idézetekkel tetszőlegesen bármelyik álláspontot igazolni lehetne. Tudomásunk szerint Fraxinus nem végzett teológiát, egyik levelében [59] enyhe malíciával így ír magáról: „. . . *ma reggel a hitszónok szerepét töltöttem be, bár tájékozatlan vagyok Isten igéjében.*” Valójában azonban leveleiben számos, másról árulkodó, zömében újszövetségi idézetet találunk: „*Ne tántorodj el a megismert igétől, ne feszíttessék meg Krisztus ismét*” (II. Timoth. 3:14 [55] 1554. Húsvét). „*Isten akarata mindig a világ szemében gyöngébbekből szokott óriás dolgokat alkotni*” (I. Kor. 1:27–29 [59]). „*Isten úgy egybekötötte, hogy a kettőből egy ember legyen*” (utalás a Gen. 2:24-re és Mt. 19:5–6, Mk. 10:7–8, Ef. 5:31 [59]), „*Ama nap úgy jó el mint tolvaj*” (II. Péter 3:10. [85]), „*Ábrahám és Zakariás példájára reménységgel és csendben várt*” (Luk. 1:7, Zsid. 14:11 [85]), végül a krétaiak hazudozós természetéről (Titus 1:12) [71]). Majd költői, szabadabb hangvétellel ezt írja: „*Isten kezét nem húzta össze a görcs*”, azaz nem szűkmarkú [67].

Szellemessége, humora sok levelében megcsillan, a „*haec joco*” (ezt tréfából, tréfásan mondtam) fordulattal gyakran találkozunk [47, 52, 54]: „*ezeket kevés szóval, tréfásan akartam megírni*” [57, 59]. Latin–magyar (totus—tót), ill. görög–magyar szójátékait (*leukós—Leuka*) feljebb már láttuk. Több levelében olvashatjuk, hogy a borongós hangulatú nádornét társaival, *ludi magister*ként, rögtönzött tréfékkal, tréfás játékokkal derítették föl [59, 61].

Nyelvudásáról elmondhatjuk, hogy latinul és olaszul biztosan tudott (olasz mondat: [113] olasz szó: [43], de okkal föltételezhetjük, hogy görögül (kréta-i működése, a fentebb idézett görög szójáték, a *myropolium* szó használata, [71]:) és németül is jól tudott (bécsi, soproni, pozsonyi ismerősei és betegei). Magyar nyelve szép, ő-ző, szegedi dialektikus („*velünk született szójárás*” [84]), méltán látja az 1555. július 4-i levelében leírt anekdotában [84] Bálint Sándor e nyelvjárás egyik legkorábbi írott emléket.¹⁴⁷ Latin nyelvű leveleiben is több közbeszúrt magyar szó fordul elő (tyúkmonyor kalács, káposztás hús, szép szőlő, az fél felem). A többi levéltől eltér a [221] levél latin stílusa. Itt ismét — mint a [212]

¹⁴³ Payr 1914, Bálint S. 1975 és Botta i. m.

¹⁴⁴ Payr. 1914. Botta i. m. 65.

¹⁴⁵ Így pl. 1567–84. között a soproni Sz. Mihály-templomot (Bán, *Sopron újkori egyháztörténete*, 1939, 51; emléktábla is jelzi a templom előterében); Lőcsén, Bártfán és valószínűleg Kassán is (Márkus M. szíves szóbeli közlése, okleveles adatok alapján). Ugyanígy Székelyudvarhelyt is (Orbán B.: *A Székelyföld leírása* I. köt. VIII. l. jegyzet, p. 50).

¹⁴⁶ Botta i. m. passim.

¹⁴⁷ 1975, 35. U. itt p. 167 facsimilében is közli.

levélben is — egy rászoruló üldözött érdekében minden ékesszólását latba veti, maga ügyében soha nem írt ilyen emelkedett stílusban!

Fraxinus tudós orvos volt, hivatalos jellegű megnyilatkozásaiban nem kereshetjük gyermek-, illetve felnőttkora magyar *népi orvoslásának* emlékeit. Leveleiben elbújva azért találunk néhány értékes adatot¹⁴⁸ (mint ahogy egyik legkorábbi, az ún. Szelestey-féle ráolvasást is egy humanista tudós érdeklődése őrizte meg számunkra). Sokkal bővebb kútfő Nádasdy Tamás és főként Kanizsay Orsolya magyar nyelvű levelei: ő — érthető módon — sokkal közelebb állt ehhez a forráshoz. (Itt csak röviden utalok az olyan betegségnevekre, mint „*asszonyom tánca*”, ótvar; vagy olyan tünet megjelölésekre, mint „*sennyedék*”, „*költ az kelevény az balog lábón*”, s olyan orvosságokra, mint „*szömnek való nádméz*”, lórum és komlóból készült fürdő, szülfű meg a füstölésre való irem.¹⁴⁹)

Nemcsak a teljesség kedvéért említem meg Gáspár doktor humanista műveltségéből fakadó érdeklődését az antiquitas, régészeti emlékek, régi feliratok iránt („*gyönyörködtem a régiek boldog emlékezeté*” [66]), ezeket megbecsüli, számon tartja, följegyzi [61, 66]. Több levelében van utalás arra is [55, 56], hogy szűkebb-tágabb környezetének klimatológiai, geológiai (és nyilván: botanikai) viszonyai is érdekelték, ezek hatását gyógyító munkájában is fölhasználta.

Szegedi Kőrös Gáspár korának élénk szellemi életű főúri és városi központjaiban élt, s azok alakításában, gazdagításában tevékenyen részt vett. Nyomatott műve — eddigi tudásunk szerint — nem jelent meg, irodalmi hatása tehát aligha lehetett.¹⁵⁰ Munkája, emberi és orvos-beteg kapcsolatai, s nem utolsósorban levelei útján fejtette ki hatását korára és a késő utódokra.

TAMÁS GRYNÆUS

M. D., Ph. D.

H—1021, Budapest

Széher u. 76. A/2.

¹⁴⁸ I. fentebb a fülfüről, „szép szőlő”-ről mondottakat és a kunok italáról (boza) írottakat [57, 61]. Ez utóbbiról I. Paládi-Kovács, 1966 és Oláh M.: *Hungaria*, Bp. 1985 p. 51. A „Szép szőlő”-ről: Beké Ö., 1948, 16.

¹⁴⁹ I. Károlyi, Szalay i. m. 15, 28, 63, 69, 73, 97; Berde, 1940, 260.

¹⁵⁰ Botta i. m. 74, 75.

A Fraxinus-levelek concordantia jegyzéke

Fraxinus-levél		Levéldoldal száma a levéltári anyagban (utólagos számozás)	Szmollény sorszáma	Vida T.— Grynaeus sorszáma	Élőszőr itt közölt forrás száma*	Egyéb
kelte	helye					
1553. IX. 1.	Okics	2—4	1	43		
1553. IX. 12.	Okics			44		Révay Ferencnek
1553. X. 15.	Ozaly	5—6	2	45		
1553. X. 18.	Ozaly	7—10	3	46		
1553. XI. 1.	Ozaly	11—12	4	47		
1554. II. 28.		13—14	5	50		Erdődy Péternek
1554. III. 6.	Sárvár	15—17	6	51		
1554. III. 8.	Sárvár	18—19	7	52		
1954. III. 9.	Sárvár	20—21	8	53		
1554. III. 19.		22—23	9	54		
1554. III. 25.	Sárvár	32—35	10	55		
1554. III. 30.	Léka	28—31	11	56		
1554. IV. 4.	(Léka)	36—39	12	57		Szmollény tévesen 1554. IV. 2-ra keltezi
1554. IV. 17.	Léka	40—43	13	59		
1554. IV. 23.	Léka	44—47	14	61		
1554. IV. 26.	Léka	48—49	15	62		
1554. VI. 4.	Léka	50—51	16	63		
1554. VI. 11.	Léka	52—53	17	65		
1554. IX. 3.	Nádasd	54—55	18	66		
1554. IX. 17.	Sárvár	24—27	19	67		
1554. X. 13.	(Sárvár)	56—57	20	68		
1554. XI. 6.	(Sárvár)	58—59	21	—	70/a	
1554. XI. 15.	(Sárvár)	60—63	22	71		
1554. XI. 26.	(Sárvár)	64—66	23	72		
1554. XII. 5.	(Sárvár)	67—68	24	75		
1555. I. 7.		69—70	25	78		
1555. I. 16.		71—72	26	79		
(?1555.) I. 19.	(Sárvár)	73—74	27	80		
1555. III. 15.	Sárvár	75—77	28	81		
1555. V. 21.	(Sárvár)	78—79	29	82		
1555. VII. 4.	(Sopron)	80—83	30	84		
1555. VII. 13.	(Sárvár)	84—85	31	85		
1555. IX. 23.	(Sárvár)	86—87	32	87		
1555. IX. 30.	(Sárvár)	88—89	33	89		
1555. X. 7.	(Sárvár)	90—91	34	92		
1555. X. 10.	(Sárvár)	92—93	35	93		
1555. X. 16.	—	94—95	36	—	93/a	
1555. XI. 3.	(Sárvár)	96—97	37	95		
1555. XI. 15.	(Sárvár)	98—99	38	96		
1555. XI. 25.	(Sárvár)	100—101	39	100		
1556. I. 1.	—	102—103	40	—	102/a	
1556. I. 21.	(Sárvár)	104—105	41	104		
1556. I. 21.	(Szlavónia)	Lad. XXN. et. S. Fasc. III. Num 164	—	—	104/a	Soproni Levéltár
1556. I. 31.— II. 1.	(Sárvár)	106—109	42	106		
1556. II. 3.	(Sárvár)	110—111	43	107		

* E forrásokat a Vida—Grynaeus kötet időrendjébe illesztve számoztuk.

(Folytatás)

Fraxinus-level		Levéloldal száma a levéltári anyagban (utólagos számozás)	Szmollény sorszáma	Vida T.— Grynaeus sorszáma	Először itt közölt forrás száma	Egyéb
kelte	helye					
1556. II. 3.	(Sárvár)	110—111	43	107		Két egybevont levél, két küzettel, az első dátum nélkül
1556. II. 4.	(Sárvár)	112—113	44	108		
1556. II. 4.	(Sárvár)	114—115	45	109		
1556. II. 16.	Kabold	118—119	46	110		
1556. III. 14.	(Sárvár)	120—121	47	112		
1556. III. 20.	(Sárvár)	122—125	48	113		
1556. III. 25.	(Sárvár)	126	49	114		
1556. IV. 2.	Bécs	127—129	50	116		
1556. V. 3.	(Sárvár)	130—131	51	118		
1556. X. 21.	—	132—133	52	—	124/a	
1556. X. 30.	(Sárvár)	134—135	53	125		
1556. XI. 14.		136—137	54	126		
1557. I. 10.		138—139	55	127		
1557. II. 12.	(?Sopron)	140—141	56	—	127/a	
1557. IV. 9.	(Sárvár)	144—145	58	131		
1557. IV. 9.	(Sárvár)	142—143	57	—	131/a	
1557. IV. 10.	(Sárvár)	146—149	59	132		
1557. VI. 29.	(Sárvár)	116—117	60	137		
1557. VII. 2.				facsimile	139	Károlyi, Szalay, p. 234
1557. VII. 9.	Léka	150—153	61	140		
1557. IX. 10.	Sárvár	154—157	62	142		
1558. VI. 11.	Pozsony	—	—	—	151/a	MOE I. 236, Bencez. 1964. 73. Nádasdy Tamásnének, magyar nyelvű
1558. IX. 13.		158—160	63	156		
1558.						
(?IX—X.) 26.		161—162	64	—	?163/a	Lajos doktornak
1558. XI. 1.		163—164	65	164		
1559. X. 1.	Pozsony	—	—	—	183/a	magyar nyelvű, Nádasdy Tamásnének, MOE I. 236.
1560. II. 7—8.	(Sárvár)	165—167	66, 67	191		
1561. VIII. 21.	Pozsony	168—169	68	212		
1561. VII. 24.	Pozsony	170—171	69	213		
1561. IX. 3.	Sárvár	172—173	70	214		
1561. IX. 4.	Sárvár	174—175	71	215		
1561. IX. 15.	(Sárvár)	178—181	72	216		
1561. X. 17.	Pozsony	176—177	73	—	216/a	
1562. II. 20.	Pozsony	182—183	74	220		
1562. III. 13.	Pozsony	184—186	75	221		
1562. IV. 9.	Sárvár	187	76	222		
1562. VI. 30.	Pozsony	—	—	—	223/a	MOE I. 237—8, magyar nyelvű

IRODALOM

- Bálint Sándor: *Szeged városa* (Budapest, 1959)
- Bálint Sándor: „Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei”, *Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, 105 (Budapest, 1963)
- Bálint Sándor: *Szeged reneszánsz kori műveltsége* (Budapest, 1975)
- Beke Ödön: „Szökincs és néphagyomány”, *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, XXV/8 (1948)
- Bencze József: „Emlékezés Szegedi Körös Gáspárra”, *Comm. Hist. Art. Med.* 14 (1959), 79–84.
- Bencze József: „Szegedi Körös Gáspár”, *Vasi Szemle* (1964/1) 18, 69–74.
- [Benda Kálmán]: „Nyári Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607”. *A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai*, 7 (Kisvárdá, 1975)
- Berde Károly: *A magyar nép dermatológiája* (Budapest, 1940)
- Borsa Gedeon: „Ismeretlen Manlius-naptár”, *Magyar Könyvszemle*, 71 (1955), 114–118.
- Borszák István: „Perneszi György könyvtárjegyzékéhez”. *ITK*, 66 (1962), 638–632.
- Botta István: *Melius Péter ifjúsága* (Budapest, 1978)
- Csatkai Endre, Dercsényi Dezső: *Sopron és környéke műemlékei*, I–II. (Budapest, 1956)
- Demkó Kálmán: *A magyar orvosi rend története (tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig)* (Budapest, 1894)
- Eckhardt Sándor: *Két vitész nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. sz. végétől* (Budapest, 1944)
- Eckhardt Sándor: *Balassi Bálint összes művei* (Budapest, 1951)
- Fazekas Árpád: „A magyar nyelvű herbárium-irodalomról”, *Comm. Hist. Art. Med.* 97/99 (1982), 43–64.
- Fraknói Vilmos: „Egy XVI. századbeli magyar fűvész és orvos emlékezete” *Századok*, 7 (1873), 572–573.
- Fraknói Vilmos: „Melanchton Magyarországi barátai” *Századok*, 8 (1874), 149–184.
- Fraknói Vilmos: *Révai Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása 1538–1555* (Pest, 1873)
- Grynaeus Tamás, Papp József: „Régi magyar (gyógy)növénynevek (15–17. sz.)”. *Comm. Hist. Art. Med. Suppl.* (1977), 9–10, 31–49. Mutató: *CHAM*, 86 (1978), 131–37.
- Házi Jenő: *XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából* (Sopron, 1928)
- Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története*, II. rész, 2. kötet (Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások 1400-tól 1541-ig.) (Sopron, 1931) (1921–1943)
- Horváth József: *A Nádasdy könyvtár* (Budapest, 1889)
- Horváth Mihály: *gr. Nádasdy Tamás élete* (Buda, 1838)
- Iványi Béla: *A két Zrínyi Miklós körmendi levelei* (Budapest, 1943)
- Jankovics József, szerk.: *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623)* (Budapest–Szeged, 1981)
- Karácsonyi János, Kollányi Ferenc, Lukács József: *Egyház történeti emlékek a magyarországi hitújítás korából* (Budapest, 1912)
- Kárfy Ödön: „Tinódi Sebestyén halála” *Századok*, 42 (1908), 273–76.
- Kárfy Ödön: „Fraxinus Gáspár doktor levelei (1553–1565)” *Uránia*, 10 (1909), 209–12.
- Károlyi Árpád: *Frater Utyesenovics (Martinuzzi) György levelezése 1535–51* (Budapest, 1881)
- Károlyi Árpád, Szalay József: *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése* (Budapest, 1882)
- Kerecsényi Dezső: „Humanizmus és reformáció között”, *Magyarságtudomány*, 3 (1937), 132–165.
- Klanczay Tibor: *A magyar irodalom története 1600-ig* (Budapest, 1964)
- Komáromy András: „Magyar levelek a XVI. századból”. *M. Tört. Tár.*, VIII. (1907)—XII. (1911)
- Komoróczy György: „Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása”. *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez*, 3 (Budapest, 1932), 1–148.
- Kovács Sándor Iván: „Bornemisza mecénásának könyvtárjegyzéke 1560-ból”. *ITK*, 66 (1962), 83–89.
- Kumorovitz L. Bernát, M. Kállai Erzsébet: *Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdyak 1540–1550-es számadásaiból*, I–II (Budapest, 1959–1960)
- Magyary-Kossa Gyula: „Gáspár doktor”, in: uő.: *Magyar orvosi emlékek (MOE)*, I. (Budapest, 1929), 235–245.
- Mályusz Elemér: „Az OLT Nádasdy levéltárának magyar levelei”, *Levéltári Közlemények*, I. (1923)—IV. (1927)
- Mándoky K. István: „Néhány kun eredetű nagykun tájszó”, *NyK*, 73 (1971), 366–7.
- Oláh Miklós: *Hungária*, ford. Németh Béla (Budapest, 1985)
- Ortway Tivadar: *Pozsony város története I–IV.* (Pozsony, 1903–1912)
- Paládi-Kovács Attila: „A boza kultúrtörténeti hátteréhez”, *Műveltség és hagyomány*, VIII (1966), 71–84.
- Payr Sándor: *Kanizsai Orsolya* (1908)

- Payr Sándor: „*Protestáns volt-e Nádasdy Tamás?*” (Egyháztörténeti értekezés), Klny (Budapest, 1914) = *Protestáns Szemle*, 26/7–10.
- Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*, I. (Sopron, 1924)
- Podhradeczy József: „Nádasdy Tamás élete leírásához töredék”. *Tudományos Gyűjtemény*, VII. (1834), 36–55.
- Stromp László: *Somogyi Péter fogsága (Kép a protestantismusnak Oláh Miklós esztergomi érsek alatt szenvedett üldöztetése idejéből.)* (Pozsony, 1891)
- Stromp László, szerk.: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*, II (Budapest, 1903)
- Szabó Attila, közr.: Melius Péter: *Herbárium* (Bukarest, 1978)
- Szalay Ágoston: *Négyszáz magyar levél a XVI. századból (1504–1560)* (Pest, 1861)
- Szeiber János: *Sárvár monográfiája* (Szombathely, 1926)
- Szlatky Mária, szerk.: „Minden doktorságot csak ebből kérésért”. *Szemelvények a XVI–XVII. század magyar nyelvű orvosi kézikönyveiből* (Budapest, 1983)
- Szmollény Nándor: *A középkori Szeged műveltsége* (Szeged, 1910)
- H. Takács Marianna: *A sárvári vár* (Budapest, 1957)
- Takáts Sándor: *Régi idők, régi emberek* [II.] (Budapest, é. n.)
- Takáts Sándor: *Rajzok a török világból* I–IV. (Budapest, 1917)
- Takáts Sándor: *A magyar múlt tarlójáról* (Genius, é. n.)
- Takáts Sándor: *A sárvári kert a XVI. században = Emlékezzünk eleinkről* (Budapest, [1929], 35–46.
- Takáts Sándor: *Régi magyar nagyasszonyok* (Budapest, 1982)
- Varjas Béla: *A reformáció évtizedeinek irodalma* = Klanciczay Tibor: *A magyar irodalom története 1600-ig* (Budapest, 1964)
- Veress Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864* (Budapest, 1941)
- Veress, Andreas: *Fontes rerum hungaricarum. Tom. I.*
Matricula et acta hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Volumen primum. Padova, 1264–1864.
Matricula et acta hungarorum in universitate patavina studentium (1264–1864) (Kolozsvár–Budapest, 1915) = *FRH*
- Veress Endre: *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1596–1607)*, I–II (Budapest, 1909–13)
- Vida Tivadar, Grynaeus Tamás, szerk.: „*Szerelmes Orsikám...*”
 A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése. Magyar Levelestár (Budapest, 1988)
- Wertner Mór: „Középkori magyar orvosok és gyógyszerészek”, *Századok*, 27 (1893), 599–608.
- Weszprémi István: *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia IV.* (Budapest, 1970)

SUMMARY

The life and activities of a 16th century Hungarian physician, a humanist who had been educated at Padua and Venice, a professional working for an aristocrat's family and in the community of a late medieval city are impressively presented in this article. The essay is based on some unpublished letters of Fraxinus which were collected by István Botta, Tamás Grynaeus and Tivadar Vida in the municipal archives of Bratislava, Trnava, Sopron and the Hungarian National Archives at Budapest. These letters were not incorporated into the previous publication of Fraxinus's letters (Tamás Grynaeus, Tivadar Vida, eds., „*Szerelmes Orsikám...*” *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése*. Magyar Levelestár, Budapest 1988), and their main contribution is to put light on the years that Fraxinus had spent at Sárvár and Pozsony.

Grynaeus in his essay makes a thoroughful investigation of medical practice and academic interests of Fraxinus during the years when the doctor stayed at Sárvár, in the court of Count Ferenc Nádasdy, Palatinus of Hungary, acting as a private doctor to the count's family.

Grynaeus, though concentrating on the cures and therapies which Fraxinus used in helping the count's family, gives an overall picture of the doctors activities and points out the pillars of his scientific, and humanist knowledge, comparing it always with the main trends of contemporary thought.